

KATARZYNA JAWORSKA-BISKUP

Uniwersytet Szczeciński

INSTYTUCJE I TERMINOLOGIA PRAWA ŚREDNIOWIECZNEJ SZKOCJI*

1. WPROWADZENIE

Niniejsze opracowanie ma na celu przedstawienie procesu rozwoju prawa szkockiego od okresu wczesnego do 1328 r., w którym Anglia i Szkocja zawarły traktat z Edinburgh-Northampton, kończący długoletnią i krwawą batalię Szkotów o odzyskanie niepodległości. Na potrzeby przeprowadzonej analizy obrano następującą periodyzację: a) okres do IX w. (do zjednoczenia Piktów i Szkotów przez Kennetha MacAlpina i kodyfikacji prawa zwyczajowego przez tego władcę w 843 r.); b) okres od IX do XIII w., w którym miała miejsce ekspansja terytorialna królestwa MacAlpina i jego potomków oraz towarzysząca jej stopniowa reforma prawa zwyczajowego poprzez recepcję elementów skandynawskich, anglo-normańskich, rzymskich i kanonicznych; c) okres wojen o niepodległość w XIII i XIV w., zapoczątkowany kryzysem dynastycznym w państwie po nagłej śmierci Aleksandra III w 1286 r. Przedmiotem pracy jest również dokonanie charakterystyki źródeł prawa szkockiego

* Artykuł stanowi pokłosie moich badań nad prawem i literaturą średniowiecznej Walii i Szkocji w ujęciu komparatystycznym, które omawiam szerzej w monografii: K. JAWORSKA-BISKUP, *Selected medieval literature from Wales, Scotland and England reflecting changes in Welsh and Scottish law*, Szczecin 2018.

powstałych w omawianym przedziale czasowym i komentarz do najważniejszych pojęć składających się na terminologię średniowiecznego prawa szkockiego. Mimo że zagadnienie kształtowania się prawa szkockiego było podejmowane w polskiej literaturze prawnohistorycznej, nie opisano szczegółowo instytucji tego prawa w okresie średniowiecza. W istniejących polskojęzycznych badaniach nie akcentowano również regionalnej dywersyfikacji prawa szkockiego na prawo obowiązujące w Lowlands, Highlands, Islands oraz Scottish Marches¹.

2. RYS HISTORYCZNY

Proces ewolucji państwa i prawa szkockiego we wczesnym okresie² należy rozpatrywać przez pryzmat zróżnicowania etnicznego, kulturowego i językowego. Szkocja powstała bowiem w wyniku fuzji tradycji i zwyczajów takich ludów, jak Piktowie, Szkoci, Brytowie, Anglowie i Skandynawowie. Pierwotnymi mieszkańcami ziem na północ od rzek Forth i Clyde byli Piktowie. Nazwa Piktów wywodzi się od łacińskiego wyrazu „Picti”, który oznacza dosłownie „noszący tatuaże”, „ozdabiający ciało malunkami”. Ze względu na fakt, że ludność ta nie pozostawiła po sobie źródeł prawnych i literackich, informacje na temat jej praw pochodzą głównie z przekazów starożytnych Rzymian³. O Piktach

¹ Na szczególną uwagę zasługują publikacje na temat historii prawa szkockiego autorstwa A. Stępkowskiego, zwłaszcza następujące pozycje: A. STĘPKOWSKI, *Kształtowanie się szkockiego systemu prawa prywatnego do końca XVIII wieku*, «Juridica» 40/2002, s. 209-230; IDEM, *Kształtowanie się mieszanego systemu szkockiego prawa prywatnego w XIX i XX wieku*, «Zeszyty Prawnicze» 2.1/2002, s. 57-92.

² Na temat historii Szkocji w okresie średniowiecza powstało wiele obszernych publikacji, wśród których warto wymienić prace takich autorów, jak: A. TAYLOR, *The shape of the state in medieval Scotland, 1124-1290*, Oxford 2016; D.M. WALKER, *A legal history of Scotland, I: The beginnings to A.D. 1286*, West Sussex 2007; W.C. DICKINSON, *Scotland from the earliest times to 1603*, Oxford 1977.

³ Na przykład Tacitus *on Britain and Germany. A new translation of the Agricola and the Germania*, przeł. H. MATTINGLY, Harmondsworth 1948.

wspominają także kronikarze, tacy jak Gildas w *De Excidio Britanniae*⁴ z około VI w., pseudo-Nenniusz w *Historia Brittonum*⁵ z około IX w., czy Walter Bower w *Scotichronicon*⁶ z XV w. Na podstawie zachowanych materiałów przyjmuje się w literaturze, że Piktowie praktykowali prawo matrylinearne dziedziczenia, które określało sukcesję do tronu po linii matki. Zgodnie z tym zwyczajem władza przechodziła nie z ojca na syna, ale na siostrzeńca zmarłego⁷.

Okolo V-VI w. zachodnie tereny Brytanii zostały zasiedlone przez Szkotów zamieszkujących północno-wschodnią Irlandię i południowe Argyll, którzy na zajętych terenach utworzyli królestwo Dalriada. Osadnictwo Szkotów w Brytanii zapoczątkowało stopniową „galicyzację” okupowanych ziem i degenerację kultury Piktów. Przełomowym punktem w dziejach Szkocji była unifikacja Szkotów i Piktów przez Kennetha MacAlpina, władcy Szkotów, w 843 r. i utworzenie nowego królestwa pod nazwą Alba na zrębach Piktlandii i Dalriady⁸. Według przekazów historycznych i literackich Kenneth MacAlpin był także pierwszym kodyfikatorem prawa zwyczajowego. O legislacyjnej aktywności Kennetha MacAlpina pisał między innymi John z Fordun w czternastowiecznej kronice *Chronica Gentis Scotorum*⁹.

Zjednoczeniu Piktów i Szkotów sprzyjały najazdy Wikingów około VII i VIII w. na tereny północnej Brytanii, które doprowadziły do przenikania prawa skandynawskiego na te obszary. Najtrwalsze wpływy skandynawskie utrwały się na Orkadach, Hebrydach, Szetlandach, Caithness, Ross, Sutherland i Man, gdzie wykształcił się system prawa udalnego oparty na bazie zwyczajowego prawa norweskiego. Nadrzędną zasadą prawa udalnego, odróżniającą to prawo od prawa feudalnego

⁴ Gildas. *De excidio Britanniae; or, the ruin of Britain*, przeł. H. WILLIAMS (Edited for the Honourable Society of Cymmrodorion 1899, reprinted by Dodo Press in 2010).

⁵ Nennius. *History of the Britons (Historia Brittonum)*, przeł. J.A. GILES, 2007.

⁶ Walter Bower. *A history book for Scots: selections from Scotichronicon*, red. D. WATT, Edinburgh 2012.

⁷ J. HALLIDAY, *Scotland: a concise history*, Edinburgh 1996, s. 20-21.

⁸ J. HALLIDAY, *op. cit.*, s. 20-21; L. LAING, J. LAING, *The Picts and the Scots*, Stroud 1993.

⁹ *John of Fordun's chronicle of the Scottish nation*, przeł. W.F. SKENE, Edinburgh 1872, s. 139.

rozprzestrzenionego na Wyspach Brytyjskich za sprawą Normanów w XI w., była pełna autonomia posiadacza ziemskiego w zakresie rozporządzania gruntem. Prawu udalnemu obce były stosunki wasalno-lenne, które wyznaczały obowiązki wasala względem pana feudalnego. Prawo udalne gwarantowało wiele swobód w zakresie nabywania własności rzeczy ruchomych w drodze zawłaszczenia. Prawo to nie reglamentowało dostępu do połowu ryb w rzekach publicznych i odławiania zwierząt w lasach, jak to miało miejsce na gruncie prawa feudalnego. Uprawnienia właścicielskie obejmowały także prawo poboru rzeczy wyrzuconych przez morze na brzeg. Dziedziczenie nieruchomości następowało poprzez równy podział schedy spadkowej między wszystkich zstępnych spadkodawcy (ang. *partible inheritance/partibility*) w przeciwieństwie do zasady primogenitury obowiązującej w prawie feudalnym. W prawie udalnym pewne grunty przeznaczone na wypas zwierząt czy pobór wody stanowiły własność całej wspólnoty, a nie pojedynczych właścicieli¹⁰. Na Szetlandach grunty tego rodzaju określano terminem *scattald* od norweskiego wyrazu *skattir* oznaczającego „podatek uiszczany raz w roku w zamian za korzystanie z gruntów publicznych”¹¹.

Oprócz Piktów i Szkotów istotne znaczenie w kształtowaniu się państwa i prawa szkockiego odegrali Brytowie z królestwa Strathclyde położonego na południe od rzeki Clyde i Anglowie z Northumbrii, utworzonej po połączeniu Bernicji i Deiry w VII w. Następcy Kennetha MacAlpina utrzymywali bliskie stosunki z władcami Strathclyde. W 1018 r. Malcolm II (1005-1034) z pomocą króla Strathclyde, Owena Łysego, pokonał Kanuta Wielkiego podczas bitwy pod Carham. Zwycięstwo pod Carham nie tylko umocniło pozycję Malcolma II, lecz

¹⁰ Szczegółową charakterystykę prawa udalnego przedstawia M.R.H. Jones m.in. w: M.R.H. JONES, *Udal law and contested histories of land tenure and landscape in Orkney and Shetland*, «Latvijas Zinatnu Akademijas Vestis. A Dala Humanitaras Zinatnes» 66.3/2012, s. 105-118; IDEM, *Perceptions of udal law in Orkney and Shetland*, [w:] *Shetland's northern links: language and history*, red. D. WAUGH, B. SMITH, Edinburgh 1996, s. 186-204.

¹¹ „Scat(t)ald”, *Dictionary of the Scots Language*, 2004. Scottish Language Dictionaries Ltd. <http://www.dsl.ac.uk/entry/dost/scattald> (dostęp: 26 września 2018 r.); S. THOMSON, *Mixed jurisdiction and the Scottish legal tradition: reconsidering the concept of mixture*, «Journal of Civil Law Studies» 7/2014, s. 66-67.

także skutkowało przyłączeniem Lothian, regionu między rzekami Tweed i Forth, w granice rozrastającego się królestwa Alby. Ekspansja terytorialna Alby objęła ostatecznie swym zasięgiem także wspomniane Strathclyde, które stało się jej częścią około 1058-1070 r.¹²

We wczesnym rozwoju prawo szkockie przejęło pewne instytucje prawa anglosaskiego. Przykładem takich zapożyczeń jest pojęcie *gemōt/moot* używane na oznaczenie zgromadzeń/posiedzeń/wieczów ludowych, podczas których wymierzano sprawiedliwość. W społeczności anglosaskiej *moots* były pierwowzorem sądów¹³. Z prawa anglosaskiego wywodzi się również zasada *king's peace* „pokoju królewskiego”¹⁴.

W 1040 r. Duncan I, wnuk Malcolma II, został zabity przez Makbeta. Malcolm III Canmore, syn Duncana I, znalazł schronienie na dworze Siwarda, earla Northumbrii, z którego wsparciem odzyskał władzę nad Albą w 1054 r.¹⁵ Bliskie więzi Malcolma III z dworem Siwarda skutkowały napływem instytucji pochodzenia anglo-skandynawskiego, takich jak *burgh* (miasta królewskie posiadające autonomię prawną, polityczną i ekonomiczną), *kirset* („wolnizna”, ulga w płaceniu podatków i danin lokalnych, przysługująca nowemu mieszkańcowi *burgh* przez określony czas, zwykle jeden rok), *burlaw* (prawo lokalne stanowione przez daną społeczność, obowiązujące na obszarze przez nią zamieszkiwanym), *ranscauth* (prawo przeszukania, rewizji posesji osoby podejrzanej o kradzież)¹⁶.

¹² J. HALLIDAY, *op. cit.*, s. 21. Zagadnie historii Strathclyde i jego roli w rozwoju państwa szkockiego omawia pozycja: T. CLARKSON, *Strathclyde and the Anglo-Saxons in the Viking age*, Edinburgh 2014.

¹³ W.D.H. SELLAR, *Celtic law and Scots law: survival and integration*, «Scottish Studies» 29/1989, s. 6.

¹⁴ Więcej na temat związków prawa anglosaskiego z prawem szkockim w: P. WORMALD, *Anglo-Saxon law and Scots law*, «The Scottish Historical Review» 88.2/2009, s. 192-206.

¹⁵ J. HALLIDAY, *op. cit.*, s. 22-23. Wspomnieć w tym miejscu wypada, że zabójstwo Duncana przez Makbeta, następstwem którego była ucieczka Malcolma III na dwór earla Northumbrii Siwarda, było inspiracją dla Williama Szekspira do stworzenia dzieła *Makbet* około 1606 r.

¹⁶ B.E. CRAWFORD, *The Scandinavian contribution to the development of the kingdom of Scotland*, «Acta Archeologica» 71/2000, s. 132-133; EADEM, *Scandinavian Scotland*, Leicester 1987, s. 221-222.

W omawianym okresie doszło również do anglicyzacji kultury gaelickiej i reform prawa zwyczajowego za sprawą Małgorzaty z Wessexu (1045-1093) poślubionej Malcolmowi III. Małgorzata przyczyniła się do wprowadzenia prawa kanonicznego, które zastąpiło wiele zwyczajów plemiennych sięgających korzeniami tradycji pierwszych osadników¹⁷. Turgot, biskup St Andrews (c. 1050-1115), autor biografii Małgorzaty, wspominał w swoim dziele, że królowa zniosła między innymi lewirat, który nakazywał wdowie poślubić brata jej zmarłego męża¹⁸. Na marginesie warto wspomnieć, że związki lewirackie były praktykowane w średniowieczu w Irlandii, o czym pisał Giraldus Cambrensis (c. 1146-1223) w relacji z podróży po tym kraju przedstawionej w *Topographia Hibernica* z około 1188 r.¹⁹ W prawie małżeńskim wprowadzono rozróżnienie na dwa typy związków na wzór prawa kanonicznego: małżeństwo *per verba de praesenti* i *per verba de futuro subsequente copula*, oraz ograniczono prawa dzieciom urodzonym z nieprawego łoża. Wpływ prawa kanonicznego na prawo szkockie dotyczył także prawa karnego, gdzie doszło do podziału na dwa rodzaje zabójstw: *forethocht felony* (zabójstwo umyślne, dokonane z zamiarem pozbawienia życia drugiej osoby) i *suddenty* (zabójstwo w afekcie). Instytucja zwana *girth* „azyl” pozwalała sprawcy uniknąć odpowiedzialności za czyn zabroniony, jeśli znalazł schronienie w klasztorze lub kościele. Warto na sam koniec rozważań o roli prawa kanonicznego w rozwoju prawa szkockiego wspomnieć o prawie umów. W prawie szkockim do powstania zobowiązania umownego wystarczyło samo złożenie obietnicy jego spełnienia. Prawo obowiązujące w Szkocji, w przeciwieństwie do angielskiego prawa *common law*, nie warunkowało istnienia zobowiązania od spełnienia świadczenia (ang. *consideration*) przez obie strony²⁰.

¹⁷ J. HALLIDAY, *op. cit.*, s. 25-27.

¹⁸ Turgot. *Life of Saint Margaret*, przeł. W. FORBES-LEITH, Edinburgh 1884, s. 51.

¹⁹ Giraldi Cambrensis. *Opera*, red. J.F. DIMOCK, London 1868, s. 164. Przekład w języku angielskim: *Gerald of Wales. The history and topography of Ireland*, przeł. J.J. O'MEARA, London 1982, s. 106.

²⁰ W.D.H. SELLAR, *A historical perspective*, [w:] *The Scottish legal tradition*, red. M.C. MESTON, W.D.H. SELLAR, Lord COOPER, Edinburgh 1991, s. 39-43.

Za rządów kolejno Edgara (1097-1107), Dawida I (1124-1153) i Williama Lwa (1165-1214) doszło do stopniowego przekształcenia Alby w królestwo Szkocji, wyposażone w sprawnie działający aparat administracyjny i nowe prawo oparte w dużej mierze na prawie anglo-skandynawskim i anglo-normańskim. Proanglo-normańska polityka Dawida I, stałego bywalca na dworze angielskim, doprowadziła do napływu ludności anglo-normańskiej na tereny szkockich Lowlands i uformowania się nowej elity, która odegrała istotną rolę nie tylko w sferze intelektualno-kulturowej, ale i w dziedzinie prawa, przede wszystkim w feudalizacji państwa. Niewątpliwym osiągnięciem króla Dawida była urbanizacja Nizin poprzez utworzenie sieci *burghs*²¹. Nowe reformy wprowadził William Lew. W czasie panowania tego władcy zastąpiono dawną instytucję dziedziczenia *tanistry*²² primogeniturą, która przyznawała pierwszeństwo objęcia tronu przez najstarszego potomka. Do systemu prawa szkockiego weszły instytucje ławy przysięgłych, szeryfa, justycjariusza, szambelana, środków procesowych zwanych *briefes*, które wszczywały postępowanie w sprawach o naruszenie posiadania nieruchomości lub w celu dochodzenia praw spadkowych. Kraj podzielono na szeryfostwa, w których sprawowano wymiar sprawiedliwości na szczeblu lokalnym. Wzorce anglo-normańskie zaznaczyły się także w prawie rzeczowym, czego przykładem było wprowadzenie dożywotniego władania gruntem w zamian za roczną opłatę, określanego jako *feu/feu-ferme*²³.

²¹ J. HALLIDAY, *op. cit.*, s. 28-30. O stopniowym i długotrwałym procesie powstania Szkocji traktuje monografia Alexa Woolfa *From Pictland to Alba, 789-1070*, Edinburgh 2007.

²² Według gaelickiego prawa *tanistry* praktykowanego w Irlandii i Szkocji następcą tronu zwany *tanist* wybierany był za życia władcy spośród kandydatów pochodzących od wspólnego przodka, wykazujących specjalne przymioty, zwłaszcza ciężką fizyczną, zdolność do walki, bystrość umysłu, sprawność zarządzania, a nie według kryterium starszeństwa. „Tanist”, *Dictionary of the Scots Language*, 2004. Scottish Language Dictionaries Ltd. <http://www.dsl.ac.uk/entry/snd/tanist> (dostęp: 15 kwietnia 2018 r.). Więcej na temat dziedziczenia pierwszych osadników Szkocji por. I. WHITAKER, *Regal succession among the Dálriata*, «Ethnohistory» 23/4/1976, s. 343-363.

²³ W.D.H. SELLAR, *Law and lawyers*, [w:] *Oxford companion to Scottish history*, red. M. LYNCH, Oxford 2001, s. 382-383; IDEM, *A historical...*, s. 35-39.

Anglo-normanizacja prawa szkockiego w XI i XII w. nie doprowadziła do całkowitego zaniku prawa zwyczajowego, a powołując się na prace takich autorów, jak William David Hamilton Sellar²⁴, George Broderick²⁵, Jenny M. Wormald²⁶, prawa celtyckiego. Wiele instytucji właściwych dla społeczeństw plemiennych przetrwało w Szkocji nie tylko do średniowiecza, ale do XVI i XVII w. Do najważniejszych pozostałości prawa zwyczajowego w prawie szkockim należały: a) pozasądowy tryb rozwiązywania sporów poprzez ugodę zawieraną między sprawcą i rodziną osoby poszkodowanej lub nią samą; b) obecność terminologii określającej wysokość odszkodowania należnego ofierze lub członkom jej najbliższej rodziny w kodyfikacjach średniowiecznego prawa szkockiego; c) ceremoniał koronacyjny polegający na recytowaniu przez barda w języku gaelickim genealogii władców szkockich. Śladami dawnych zwyczajów pierwotnych mieszkańców Alby w średniowiecznym prawie Szkocji były również instytucje prawne, takie jak: a) *cain* (kontrybucja opiewająca na określoną ilość żywności składana przez lenników suwerenowi); b) *conveth* („stancja”, zakwaterowanie dla władcy i jego drużyny podczas objazdu); c) *breitheamh* („sędzia”); d) *enach*, *kelchyn*, *galnes*, *cro*, *assythment*²⁷ (nawiązki należne ofierze lub

²⁴ W.D.H. SELLAR, *Celtic law...*, s. 1-27; IDEM, *Law and institutions, Gaelic*, [w:] *Oxford companion to Scottish history*, red. M. LYNCH, Oxford 2001, s. 381-382; IDEM, *A historical...*, s. 34-35.

²⁵ G. BRODERICK, *Celtic law in Scotland*, [w:] *Bausteine zum studium der keltologie*, red. H. BIRKHAM, Wien 2005, s. 396-397.

²⁶ J.M. WORMALD, *Bloodfeud, kindred and government in early modern Scotland*, «Past and Present» 54/1980, s. 54-97.

²⁷ Instytucja *assythment* przetrwała nie tylko do okresu średniowiecza, ale, jak pokazuje orzecznictwo, stanowiła instrument dochodzenia praw w XX w. W literaturze przedmiotu autorzy przytaczają sprawę *McKendrick v. Sinclair* rozpoznaną przez Izbę Lordów 15 marca 1972 r., która, powołując się na słowa W.D.H Sellara, stanowi niezaprzeczalny dowód na ciągłość zwyczajów pochodzenia celtyckiego w prawie szkockim. Rzeczona sprawa dotyczyła zgonu pracownika w miejscu pracy. Rodzeństwo zmarłego wystąpiło przeciwko jego pracodawcy z roszczeniem o wypłatę odszkodowania, powołując się na starą instytucję *assythment*, gdyż obowiązujące wówczas prawo nie pozwalało na zadośćuczynienie krzywdy krewnym w linii bocznej; W.D.H. SELLAR, *Celtic law...*, s. 11; *McKendrick v. Sinclair* [1972] UKHL 9 (15 March 1972) www.bailii.org/uk/cases/UKHL/1972/1972_SC_HL_25.html (dostęp: 12 lutego 2020 r.).

jej krewnym w prawie zobowiązań); e) *sloinneadh* (genealogia królów szkockich odczytywana przez nadwornego barda zwanego *seanchaidh* podczas koronacji); f) *tocher* („posag”).

Wpływy kultury anglo-normańskiej miały najmniejszy zasięg na obszarach Highlands i Islands, regionie obejmującym zachodnie i zachodnio-północne obszary Szkocji oraz Wewnętrzne i Zewnętrzne Hebrydy, gdzie wykształciła się struktura klanowa. Tereny te pozostały w rezultacie swoistym rezerwatem prawa zwyczajowego²⁸. Najwięcej różnic między prawem na Nizinach a Wyżynach i Wyspach można dostrzec w prawie rodzinnym i małżeńskim. Podczas gdy prawo małżeńskie i rodzinne Lowlands było zgodne z zasadami prawa kanonicznego, prawo Highlands i Islands pozwalało na konkubinat i rozwiązanie małżeństwa oraz dopuszczało do dziedziczenia potomków nieprawych. Powszechnym zjawiskiem w Highlands i Islands była tradycja zawierania tak zwanych małżeństw na próbę. Para pozostawała we wspólnym pożyciu przez okres próbny jednego roku, po upływie którego oboje partnerów podejmowało decyzję, czy kontynuować związek czy zakończyć zawiązaną relację. Innym zwyczajem charakterystycznym dla prawa szkockich Highlands i Islands było rodzicielstwo zastępcze²⁹, polegające na objęciu tymczasowej opieki nad przysposobionym dzieckiem przez wybraną rodzinę³⁰. Według zachowanych przekazów okres wykonywania pieczy

²⁸ Opisy praw i zwyczajów praktykowanych w szkockich Highlands i Islands zachowały się w angielskiej i polskiej literaturze podróżniczej przełomu XVIII i XIX w. Wśród najważniejszych pozycji należy wymienić następujące tytuły: Martin Martin, *A description of the Western Islands of Scotland* z 1703 r., Samuel Johnson, *A journey to the Western Islands of Scotland* z 1775 r., James Boswell, *The journal of a tour to the Hebrides* z 1785 r., Krystyn Lach-Szyrma, *Anglia i Szkocja. Przypomnienia z podróży roku 1820-1824 odbytej* z 1828 r., Karol Sienkiewicz, *Dziennik podróży po Anglii, 1820-1821* opublikowany w 1828-1829 r., Izabela Czartoryska, *Podróż po Anglii. Dziennik podróży po Anglii i Szkocji w roku 1790 z 1790 r.*

²⁹ Rodzicielstwo zastępcze (ang. *fosterage*) było praktykowane również w średniowiecznej Walii i Irlandii. O popularności tego zwyczaju świadczą liczne wzmianki w literaturze walijskiej i irlandzkiej.

³⁰ W.D.H. SELLAR, *Marriage, divorce and concubinage in Gaelic Scotland*, «Transactions of the Gaelic Society of Inverness» LI/1978-1980, s. 464-493; D. SELLAR, *The family*, [w:] *A history of everyday life in medieval Scotland, 1000-1600*, red. E.J. COWAN,

zastępczej, jak również jej warunki różniły się w zależności od regionu i lokalnych układów³¹.

Omawiając proces rozwoju prawa szkockiego, należy dodać, że choć Szkocja, w przeciwieństwie do starożytnej Brytanii, nie została nigdy podbita przez Cesarstwo Rzymskie i w rezultacie nie była częścią Imperium Rzymskiego, wiele instytucji i pojęć prawa rzymskiego przedostało się do prawa szkockiego w omawianym okresie głównie za pośrednictwem prawa kanonicznego³². Recepcja pewnych wzorców prawa rzymskiego przez średniowieczne prawo szkockie widoczna jest w kodyfikacji *Regiam Majestatem* z około XIV w.³³

Punktem zwrotnym w historii Szkocji był konflikt szkocko-angielski w XIII i XIV w. za panowania królów szkockich Aleksandra II (1214-1249) i Aleksandra III (1249-1286) oraz królów angielskich Jana (1199-1216), Henryka III (1216-1272) i Edwarda I (1272-1307). Napięte relacje szkocko-angielskie uległy pogorszeniu, kiedy Aleksander II, który wstąpił na tron po śmierci Williama Lwa, poparł rokosz baronów angielskich przeciwko Janowi. Mimo układu Aleksandra II z angielskimi możnowładcami podpisana w 1215 r. Wielka Karta Swobód nie uwzględniała roszczeń króla szkockiego o zwrot ziem północnych zagrabionych przez Anglików. W 1217 r. Aleksander II złożył hołd lenny nowo koronowanemu monarsze angielskiemu, Henrykowi III³⁴. Imperialną politykę

L. HENDERSON, Edinburgh 2011, s. 89-108; W.D.H. SELLAR, *Law and institutions...*, s. 381-382; W.F. SKENE, *The Highlanders of Scotland: their origin, history and antiquities*, London 1837.

³¹ Samuel Johnson we wspomnieniach z podróży po Szkocji zawartych w dziele *A Journey to the Western Islands of Scotland* z 1775 r. podaje, że na wyspie Mull piecza zastępcza trwała przez okres sześciu lat. W zamian za opiekę rodzice przysposabiająca dziecko otrzymywali od rodziców biologicznych specjalną wyprawę zwaną *macalive*, zwykle w postaci bydła. Samuel Johnson. *A Journey to the Western Islands of Scotland*, red. P. LEVI, London 1984, s. 130-131.

³² P. STEIN, *The influence of Roman law on the law of Scotland*, «Juridical Review» 75/1963, s. 205-245; W.M. GORDON, *Roman law in Scotland: the civil law tradition in Scotland*, red. R. EVANS-JONES, Edinburgh 1995, s. 13-40.

³³ *Regiam Majestatem and Quoniam Attachiamenta based on the text of Sir John Skene*, przeł. S.T.M. COOPER, Edinburgh 1947.

³⁴ J. HALLIDAY, *op. cit.*, s. 31.

Henryka III względem Walii, Irlandii i Szkocji kontynuował jego syn, Edward I³⁵. Tragiczna śmierć kolejnego króla Szkocji, Aleksandra III, w 1286 r. pozwoliła Edwardowi I na zdobycie wpływów w Szkocji. Po bezpotomnej śmierci Aleksandra III zarząd nad państwem powierzono Strażnikom Szkocji (ang. *the Guardians of Scotland*) do czasu koronacji jedynej krewnej króla, jego wnuczki Małgorzaty, znanej jako Małgorzata Norweska. Dnia 18 lipca 1290 r. Strażnicy podpisali w Birgham z Edwardem I umowę, która stanowiła, że Małgorzata zostanie poślubiona synowi Edwarda I, Edwardowi II. Zawarte porozumienie gwarantowało ponadto niezależność sądownictwa szkockiego od angielskiej judykatury oraz wyłączne uprawnienie szkockiego parlamentu do stanowienia prawa obowiązującego w Szkocji i nakładania danin lub podatków. Umowa z Birgham nie doszła jednak do skutku ze względu na śmierć Małgorzaty podczas podróży morskiej z Norwegii w kierunku Szkocji. Sukcesję do tronu szkockiego poddano pod rozstrzygnięcie Edwarda I w trakcie *The Great Cause* w 1291-1292 r., quasi-procesu sądowego z królem angielskim jako najwyższym sędzią. Spośród wielu kandydatów pretendujących do korony szkockiej, Edward I wybrał Jana Balliola. Władza Balliola była jednak iluzoryczna, ograniczona przez coraz śmielsze żądania i zakusy ze strony Edwarda I, zwłaszcza ingerencję króla angielskiego we właściwość sądów szkockich. Agresywna polityka Edwarda I doprowadziła do wybuchu wojny w 1296 r., która zakończyła się zwycięstwem Anglików pod Dunbar 27 kwietnia. Mimo sromotnej klęski Szkoci nie ustali w wysiłkach o odzyskanie władzy we własnym państwie. Kolejny zryw niepodległościowy zainicjowali William Wallace i Andrew Murray. Okres dobrej passy, zapoczątkowany podczas słynnej bitwy pod Stirling, stoczonej 11 września 1297 r., zakończył się wraz z rozгромieniem armii Wallace'a przez wojska Edwarda I w 1298 r. pod

³⁵ Szerzej na temat antyszkockiej polityki Edwarda I piszę w: K. JAWORSKA-BISKUP, *Polityka ustrojowa Edwarda I w Szkocji w latach wojen o niepodległość (1296-1328)*, «Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa» 6/2/2013, s. 95-108; EADEM, *Anti-Irish, Welsh and Scottish propaganda in eleventh- and twelfth-century Anglo-Norman writings*, [w:] *Disrespected neighbo(u)r: cultural stereotypes in literature and film*, red. C. ROSENTHAL, L. VOLKMAN, U. ZAGRATZKI, Cambridge 2018, s. 114-126.

Falkirk. Sam William Wallace został ujęty i stracony w 1305 r.³⁶ W tym samym roku Edward I uchwalił dokument opatrzone tytułem Ordinance for the Good Order of Scotland, na mocy którego administracja w Szkocji została przekazana do kompetencji urzędników angielskich. Akt prawny wydany przez króla angielskiego abrogował również dawne przepisy zawierające terminologię określającą rodzaje kompozycji płacowej przez sprawcę i jego krewnych ofierze lub jej rodzinie za takie czyny, jak zniewaga, uszkodzenie ciała czy zabójstwo³⁷. Batalię o oswoobodzenie okupowanej przez Anglików Szkocji podjął w ostatniej fazie wojen o niepodległość Robert Bruce (1306-1328), koronowany na króla Szkocji w 1306 r. po zabójstwie Jana Comyna w świątyni Greyfriars w Dumfries. Decydująca bitwa rozegrała się 24 czerwca 1314 r. pod Bannockburn. W 1320 r. do kurii papieża Jana XXII wpłynął dokument opatrzone tytułem Deklaracja z Arbroath, który dla Szkotów stanowił manifest niepodległościowy. Autorzy deklaracji zgodnie podnosili, że Szkocja wywodzi się od greckiego księcia Gaythelosa i jego małżonki, egipskiej księżniczki Scoty. Podpisany w 1328 r. traktat z Edinburgh-Northampton przyniósł Szkocji niepodległość i potwierdzał tytuł Roberta Bruce'a do szkockiej korony³⁸.

3. ŹRÓDŁA PRAWA

Wielokulturowość prawa szkockiego, będąca skutkiem przenikania różnych wzorców w całym okresie rozwoju tego prawa, znalazła odzwierciedlenie w źródłach. Średniowieczne szkockie teksty prawne

³⁶ J. HALLIDAY, *op. cit.*, s. 35-46.

³⁷ Dokument Ordinance for the Good Order of Scotland, podobnie jak ustawa Statute of Rhuddlan uchwalona w 1284 r. po podboju Walii, miał charakter propagandowego manifestu Edwarda I skierowanego przeciwko Szkotom. Przedmiotem ataku Edward I uczynił zwyczajowe prawo szkockie, które, według stosownego zapisu tego dokumentu, jawiło się jako nieprzychylnie Bogu i rozumowi „displeasing to God and reason”. *Anglo-Scottish relations, 1174-1328: some selected documents*, przeł. E.L.G. STONES, London-Edinburgh 1965, s. 120-129.

³⁸ J. HALLIDAY, *op. cit.*, s. 46-54.

ilustrują zmiany, jakie zachodziły na przestrzeni wieków, począwszy od formowania się państwa szkockiego do okresu walk z Anglią o niepodległość w XIII i XIV w.

Najstarszym zachowanym zbiorem prawa dotyczącym Szkocji jest *Cáin Adomnáin*, znany w języku łacińskim jako *Lex Innocentium*, uchwalony przez władców Pictlandii, Dalriady i Irlandii z inicjatywy świętego Adomnána, przeora Mony, w 697 r. podczas synodu w Birr. *Cáin Adomnáin* poprzedza wstęp, który przedstawia okoliczności i przyczyny powstania zbioru. Ze wstępu wynika, że nadrzędnym celem przyświecającym ustanowieniu praw w czasie zjazdu w Birr było polepszenie sytuacji społecznej i prawnej kobiet. Do zbioru dołączono listę świadków gwarantujących przestrzeganie uchwalonych w nim praw. Kodyfikacja Adomnána zawiera przepisy przyznające specjalną ochronę kobietom i dzieciom podczas działań zbrojnych. Zgodnie z prawem Adomnána zakazano kobietom uczestnictwa w walkach na polu bitwy, zwyczaju powszechnie praktykowanego przez społeczności plemienne. Zbiór *Cáin Adomnáin* surowo penalizował przestępstwa na tle seksualnym przeciwko kobietom, takie jak gwałt, molestowanie czy napaść. Katalog sankcji za przestępstwa wymienione w *Cáin Adomnáin* obejmował nawiązkę zwaną *cumal* (od staroirlandzkiego „niewolnica”), kary mitylacyjne, pokutę i karę śmierci stosowaną w przypadku zabójstwa i podpalenia³⁹.

Do źródeł poznania prawa szkockiego zalicza się *The Gaelic Notes*, sporządzone w języku gaelickim około XII w. zapiski/notatki dotyczące nadań ziemi na rzecz klasztoru w Deer zachowane na marginesie *Księgi z Deer*. Użyta w *The Gaelic Notes* terminologia ilustruje strukturę społeczną w Szkocji w okresie przed penetracją wzorców anglo-normańskich. Obok króla do czołowych urzędników sprawujących władzę

³⁹ T. O'LOUGHLIN, red., *Adomnán at Birr, AD 697. Essays in commemoration of the law of the innocents*, Dublin 2001. Tekst *Cáin Adomnáin* w przekładzie w języku angielskim w: T. O'LOUGHLIN, red., *Adomnán at Birr, AD 697. Essays in commemoration of the law of the innocents*, Dublin 2001, s. 57-68; *Cáin Adomnáin. An old Irish treatise on the law of Adamnan*, red. K. MEYER, Oxford 1905.

należeli *mormaer*⁴⁰ i *toisech*. *Mormaer* (w języku łacińskim *comes*, angielskim *earl*, staroirlandzkim *maer*) był przedstawicielem króla na szczeblu lokalnym, odpowiedzialnym za pobór podatków i innych danin. *Toisech* (w języku angielskim *leader/chief*, szkockim *thane*) oznaczał urzędnika o randze niższej niż *mormaer*, który pełnił zarząd w terenie, pobierał trybuty przekazywane do skarbcza królewskiego i sprawował wymiar sprawiedliwości⁴¹.

Leges inter Brettos et Scotos to zbiór prawa zwyczajowego spisany prawdopodobnie około XII w. w czasie panowania Dawida I. Do czasów współczesnych przetrwały jedynie fragmenty określające wysokość odszkodowania w przypadku obrazy czci, uszkodzenia ciała i zabójstwa oraz naruszenia miru królewskiego. Wyimki z Leges inter Brettos et Scotos zawarte zostały w IV księdze Regiam Majestatem. Według tego zbioru do głównych rodzajów nawiązki i główszczyzny należały *galnes*, *cro*, *enach* i *kelchyn*⁴².

Obok wspomnianych pomników prawa szkockiego warto wymienić prawo uchwalone za panowania Dawida I i Williama Lwa pod zbiorczą nazwą Leges Scocie „Prawo Szkocji”, które zebrano w jedną redakcję w okresie 1210-1272. Leges Scocie zawiera regulacje dotyczące ścigania sprawców podejrzanych o popełnienie kradzieży, określa rodzaje kradzieży i zasady ponoszenia odpowiedzialności za to przestępstwo oraz wysokość odszkodowania należnego za uszkodzenie ciała, zniewagę i zabójstwo⁴³.

Datowany na około 1292-1296 r. dokument, występujący w języku angielskim pod nazwą The Scottish King's Household, pozwala na rekonstrukcję dworu królewskiego w średniowiecznej Szkocji. The Scottish

⁴⁰ Etymologia wyrazu sięga gaelickiego *mor* „morze”, staroirlandzkiego *muir/maer* „steward”. „Mormaer”, *Dictionary of the Scots Language*, 2004. Scottish Language Dictionaries Ltd. <http://www.dsl.ac.uk/entry/snd/mormaer> (dostęp: 10 kwietnia 2018 r.).

⁴¹ *The Gaelic Notes in the Book of Deer*, red. K. JACKSON, Cambridge 1972.

⁴² *Regiam Majestatem and Quoniam Attachiamta...*, s. 276-278.

⁴³ Szczegółową analizę Leges Scocie wraz z przekładem tego zbioru na język angielski przeprowadziła A. Taylor: A. TAYLOR, *Leges Scocie and the lawcodes of David I, William the Lion and Alexander II*, «The Scottish Historical Review» 88.226/2009, s. 207-288.

King's Household stanowi opis najważniejszych urzędników w służbie króla wraz ze szczegółami dotyczącymi zakresu ich obowiązków, przysługujących im praw, zasad obsadzania i odwoływania z piastowanego stanowiska oraz podległości wobec innych urzędników⁴⁴.

Regulacje prawne dotyczące korzystania z lasów (wydzielonych obszarów stanowiących wyłączną własność korony) zawarte zostały w zbiorze *Leges Forestarum*. Zbiór obejmuje przepisy, które powstały w różnym okresie rozwoju państwa i prawa szkockiego. Jak podaje John M. Gilbert, najstarsze przepisy datowane są na przełom XII i XIII w. Pozostałe zapisy wprowadzono w XIV i XV w. na wzór prawa angielskiego⁴⁵.

Regiam Majestatem i Quoniam Attachiamenta, kodyfikacje prawa szkockiego spisane pierwotnie po łacinie, należą do późnego okresu średniowiecza. Oba zbiory prawa datowane są na drugą połowę XIV w. Pomimo różnych koncepcji co do autorstwa i daty uchwalenia Regiam Majestatem w literaturze panuje przekonanie, że zbiór ten powstał prawdopodobnie za rządów Roberta I. Historycy twierdzą zgodnie, że większość przepisów tego prawa było wzorowana na *Tractatus de legibus et consuetudinibus regni Anglie* Ranulfa de Glanville'a (1112-1190), justycjariusza na dworze Henryka II (1154-1189). Obok prawa anglo-normańskiego Regiam Majestatem obejmuje także elementy prawa zwyczajowego, kanonicznego i rzymskiego⁴⁶. Zbiór dzieli się na cztery księgi, a mianowicie przepisy dotyczące postępowania cywilnego i karnego, przepisy regulujące takie kwestie, jak arbitraż, prawo małżeńskie i rodzinne, spadkowe i rzeczowe, zobowiązania z umów i deliktów,

⁴⁴ *The Scottish king's household and other fragments from a fourteenth-century manuscript in the library of Corpus Christi College, Cambridge*, red. M. BATESON, *Miscellany II*, 1st ser., Vol. 45, Edinburgh 1904, s. 31-43.

⁴⁵ J.M. GILBERT, *Hunting and hunting reserves in medieval Scotland*, Edinburgh 1979. Wskazana publikacja zawiera tekst *Leges Forestarum* w oryginalnym języku łacińskim i angielskim przekładzie.

⁴⁶ H. MACQUEEN, *Common law and feudal society in medieval Scotland*, Edinburgh 2016, s. 89-98; D.M. WALKER, *op. cit.*, s. 108-121; J.W. CAIRNS, *Historical introduction*, [w:] *A history of private law in Scotland. Introduction and property*, red. K. REID, R. ZIMMERMANN, Oxford 2000, s. 42-44.

prawo karne. Drugi wspomniany akt prawny, *Quoniam Attachiamenta*, z kolei określa szczegółowo zasady i tryb postępowania przed sądami⁴⁷.

Na terenach przygranicznych między Szkocją a Anglią (dokładnie na obszarze od rzeki Cree do wybrzeża Morza Północnego po stronie szkockiej i od wybrzeży Cumberlandu do Northumberland po stronie angielskiej) obowiązywało prawo określane mianem *Leges Marchiarum*. Głównym powodem uchwalenia *Leges Marchiarum* w 1249 r. było rozprzestrzenienie się zjawiska zwanego *reiving*, które polegało na najazdach zorganizowanych grup przestępczych, w skład których wchodziłi zarówno Szkoci, jak i Anglicy, na przygraniczne tereny⁴⁸. *Reivers/reavers* (tak nazywano członków owych band) dopuszczali się wszelkiego rodzaju czynów zabronionych, zwłaszcza kradzieży, rozbojów, gwałtów i zabójstw. Wielokrotnie dochodziło również do porwań i wymuszeń haraczu. Ci, którzy padali ofiarą *reivers*, odpowiadali zwykle krwawą zemstą, co prowadziło do wieloletnich waśni między stronami i ich krewnymi⁴⁹. Według istniejących przekazów kodyfikacji *Leges Marchiarum* dokonała specjalna komisja składająca się z 24 dostojników, po 12 z każdego królestwa⁵⁰.

⁴⁷ *Regiam Majestatem and Quoniam Attachiamenta based on the text of Sir John Skene*, przeł. S.T.M. COOPER, Edinburgh 1947.

⁴⁸ Więcej szczegółów na temat *reiving* dostarcza lektura monografii: G.M. FRASER, *The steel bonnets: the story of the Anglo-Scottish border reivers*, London 1995.

⁴⁹ Krwawe waśnie między mieszkańcami Scottish Marches doprowadziły do wykształcenia zwyczaju zwanego *black mail* „black rent”, polegającego na składaniu daniny w postaci bydła, żywności lub monet *reivers* jako zabezpieczenie przed najazdami i grabieżami. Termin ten zachował się we współczesnym języku angielskim i oznacza „szantaż”. *Black's law dictionary*, red. B.A. GARNER, St. Paul 2014, s. 203. Barwne opisy składania *black mail* znajdujemy w balladach. Ballada *Johnie Armstrang* jest jedną z nich. Opowiada ona o Johnie Armstrangu, który zdobywa niechlubną sławę i bogactwo dzięki zbieraniu wspomnianych *blac rents* od Anglików. Zachowanie bohatera ballady budzi złość króla Szkocji, Jamesa V. Monarcha zwabia podstępnie Armstranga na swój dwór, gdzie dokonuje egzekucji na nim i jego kompanach; *Scottish ballads*, red. E. LYLE, Edinburgh 1994, s. 39-43.

⁵⁰ G. NEILSON, *The March laws*, [w:] *Star society, miscellany one*, red. T.I. RAE, Edinburgh 1971, s. 1-77. Prawo Scottish Marches było przedmiotem szczegółowej analizy podjętej przez C. Neville w licznych opracowaniach tej autorki, m.in. w: C. NEVILLE, *Scottish influences on the medieval laws of the Anglo-Scottish Marches*, «The Scottish

4. PRZEGLĄD NAJWAŻNIEJSZYCH INSTYTUCJI PRAWA

4.1. Struktura dworu królewskiego

Informacje na temat struktury i organizacji dworu w średniowiecznej Szkocji można wywieść ze zbioru *The Scottish King's Household*. Według tego źródła katalog urzędników królewskich obejmował cztery grupy. Do pierwszej grupy należeli urzędnicy, którzy pełnili wszelakiego rodzaju obowiązki związane z prowadzeniem kancelarii królewskiej, między innymi kontrolę rachunków i ksiąg finansowych, wydawanie dokumentów, prowadzenie korespondencji, sprawowanie opieki nad pieczęcią, pobór podatków i innych opłat przekazywanych do skarbcza, nadzór nad miastami, a mianowicie: *Chancellor* „Kancelerz”, *Chamberlain* „Szambelan”, *Steward* „Steward”, *Auditors* „Audytorzy”, *Clerk of the Rolls* „Urzędnik do spraw Ksiąg”. Drugą grupę reprezentowały osoby zajmujące się codzienną służbą na dworze, a dokładnie zaopatrzeniem dworu w żywność (*Clerk of the Kitchen*) i trunki (*Clerk of the Provender*), posługą podczas spożywania posiłków i w trakcie oficjalnych ceremonii, w tym kontrolą nad etykietą w jadalni (*Marshal*), nadzorem nad komnatą królewską (*Clerk of the Wardrobe*), finansami niezbędnymi do prowadzenia dworu (*Clerk of the Liverance*). *Almoner* był odpowiedzialny za szpitale królewskie. Odrębną kategorię urzędników stanowili *Constable* „Konstabl” i podlegli mu *Doorwards* „straż królewska”, którzy zabezpieczali dwór przed atakami ze strony intruzów, stali na warcie, chronili króla i innych urzędników, pilnowali porządku na dworze, przeciwdziałali rozruchom i rozróbom; generalnie rzecz biorąc, pełnili funkcje policyjne i wojskowe. Sprawowanie wymiaru sprawiedliwości należało do *Justices* „Justycjariuszy” i *Sheriffs* „Szeryfów”. Szeryfowie, podlegli bezpośrednio Justycjariuszom, byli urzędnikami królewskimi odpowiedzialnymi za przestrzeganie prawa w terenie poprzez przewodniczenie ławie przysięgłych i ściganie sprawców⁵¹.

Historical Review» 81.212/2002, s. 161-185; EADEM, *Violence, custom and law: the Anglo-Scottish border lands in the later middle ages*, Edinburgh 1998.

⁵¹ *The Scottish king's household...*, s. 31-43.

4.2. Prawo rodzinne

W średniowiecznym prawie szkockim małżeństwo poprzedzały *sponsalia* „zaręczyny”, stanowiące uroczyste oświadczenie/przyrzeczenie zawarcia małżeństwa. *Sponsalia* przybierały dwie formy: *sponsalia per verba de praesenti* „oświadczenie zamiaru zawarcia małżeństwa w teraźniejszości” i *sponsalia per verba de futuro* „oświadczenie zamiaru zawarcia małżeństwa w przyszłości”⁵². Na wzór prawa rzymskiego określano wiek sprawny do zawarcia związku małżeńskiego na 14 lat dla mężczyzn i 12 lat dla kobiet. Wstąpienie w związek małżeński nie wymagało zgody rodziców nupturientów. Jedyną konieczną przesłanką ważności małżeństwa była zgodna wola stron (*consensus facit nuptias*) wyrażona w czasie teraźniejszym (*per verba de praesenti*) lub przyszłym (*per verba de futuro subsequente copula*). W drugim przypadku związek nabierał mocy prawnej, jeśli para podjęła współżycie. Prawo szkockie nie nakładało obowiązku zawierania małżeństw w obliczu księdza. Nakazywało jedynie złożenie przysięgi małżeńskiej w obecności świadków⁵³.

Warto nadmienić w tym miejscu, że regulacje prawne dotyczące instytucji małżeństwa, o których mowa wyżej, nie zanikły wraz z końcem epoki średniowiecza, ale stanowiły fundament szkockiego prawa rodzinnego w wiekach następujących. Prawo szkockie różniło się znacząco od prawa angielskiego, co doprowadziło do wykształcenia zwyczaju ucieczek par z Anglii do Szkocji w celu zawarcia małżeństwa, zwłaszcza po uchwaleniu ustawy Lord Hardwicke’s Marriage Act w 1753 r. (ustawa weszła w życie w 1754 r.), która uzależniała wstąpienie w związek małżeński przed ukończeniem 21. roku życia od zgody rodziców. Popularnym celem zakochanych była wioska na południu Szkocji o nazwie Gretna Green, gdzie obowiązywały normy prawa szkockiego⁵⁴. O zwyczaju tym

⁵² Polskie tłumaczenia podają za: K. SÓJKA-ZIELIŃSKA, *Historia prawa*, Warszawa 2011, s. 92.

⁵³ D. SELLAR, *The family...*, s. 96-98; *Black’s law dictionary...*, s. 1119, 1620. Por. definicję małżeństwa w prawie rzymskim: W. WOŁODKIEWICZ, *Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny*, Warszawa 1986, s. 100.

⁵⁴ Więcej na ten temat w: E. GORDON, *Irregular marriage: myth and reality*, «Journal of Social History» 47/2/2013, s. 507-525.

wspominali Karol Sienkiewicz⁵⁵ i Krystyn Lach-Szyrma⁵⁶ w dziennikach podróży po Szkocji.

Zawarcie małżeństwa towarzyszyło przekazanie majątku przez pana młodego i krewnych panny młodej. Z prawa rzymskiego prawo szkockie zapożyczyło pojęcie *dos* „wiano”, które oznaczało majątek wnoszony do małżeństwa przez mężczyznę. W przypadku śmierci męża, żona miała prawo do udziału w tym majątku w wysokości jednej trzeciej. Pochodzący z języka gaelickiego termin *tocher* „posag”⁵⁷ z kolei oznaczał wkład wnoszony przez krewnych kobiety na utrzymanie zakładanej rodziny⁵⁸. W średniowiecznym prawie szkockim, podobnie jak w prawie

⁵⁵ O Gretna Green Karol Sienkiewicz pisał następująco: „Z Anglii jeśli chce kto uciec do Szkocji, ucieka do tej wsi, bo jest najbliższą. Ucieka zaś ten, kto wykradłszy bogatą dziedziczkę albo wysokiej familii Angielkę chce się z nią ożenić. Jeśli mu się uda zeknąć przed pogonią do Gretna Green, to już się niczego nie boi. Jest tam najbliższy kowal, który mienia małżeństwu pierścionki i obiera się świadkiem ślubu, co podług praw szkockich stanowi ślub ważny i nierozzerwany”; K. SIENKIEWICZ, *Dziennik podróży po Anglii, 1820-1821*, Wrocław 1953, s. 109.

⁵⁶ Krystyn Lach-Szyrma tak komentował ten proceder: „Gretna Green jest postrachem i zgrozą dla ciotek i opiekunów mających piękne i posażne, a niesforne wychowance. Tam one dla zapalenia pochodni Hymenu potajemnie uchodzą ze swymi Adonisami. Ślub daje miejscowy kowal, a w jego nieobecności, kto pierwszy się nadarzy. Samo proste zeznanie kochanków przy świadkach: «On jest mój mąż», «Ona moja żona» – dostateczne są do ślubu. Ślub ten nie mniej jest ważny i nieodwołalny, jak gdyby go poprzedziła intercyza formalnie przed notariuszem z obu stron podpisana, jak gdyby wyszły wszystkie trzy zapowiedzie i kapłan przewiązał ręce stułą. Szkockie prawo i zwyczaj wymaga do ważności małżeństwa tylko zezwolenia obojej strony (per verba de praesenti) i stwierdzenia tegoż mieszkaniem z sobą, chyba by dowiedziono, że przez to nie miano chęci i zamiaru wstąpienia w tak ścisły związek. Akt zeznania powinien odbyć się przy świadkach i jest ważnym od lat dwunastu wieku kobiety, a od czternastu mężczyzny”; K. LACH-SZYRMA, *Anglia i Szkocja. Przypomnienia z podróży roku 1820-1824 odbytej*, Warszawa 1981, s. 175.

⁵⁷ Szkockie pojęcie *tocher* pochodzi od staroirlandzkiego odpowiednika *tochra*. F. KELLY, *A guide to early Irish law*, Dublin 2016, s. 72.

⁵⁸ Liczne odniesienia do *tocher* można znaleźć w literaturze szkockiej. Na przykład ballada *Lang Johnny Moir* zawiera opis ceremonii zaślubin głównego bohatera z córką króla Anglii, Lady Jean. Przed zawarciem małżeństwa w obecności księdza, król wzywa Johnny'ego do spisania umowy określającej wysokość *tocher*. *Scottish ballads...*, s. 194. Wzmianka o *tocher* pojawia się w balladzie *The Earl of Errol*. Earl of Errol domaga się

angielskim, istniał zwyczaj składania specjalnej opłaty z okazji ślubu zwanej *merchet*. *Merchet* prawdopodobnie wywodzi się od *ius primae noctis* „prawa pierwszej nocy”, które oznaczało pierwszeństwo odbycia stosunku seksualnego przez pana feudalnego z wybranką wasała⁵⁹. Analogiczna instytucja zwana *amobr* występowała w prawie walijskim⁶⁰. Według Regiam Majestatem wysokość *merchet* odpowiadała statusowi społecznemu ojca kobiety. Opłata była pobierana przez specjalnego urzędnika określanego mianem *sergeant*⁶¹.

Według prawa szkockiego małżeństwo stanowiło trwałą, nierozdzielny związek kobiety i mężczyzny, z wyjątkiem dwóch przypadków przejętych z prawa rzymskiego, takich jak *divortium a mensa et thoro* i *divortium a vinculo matrimonii*. *Divortium a mensa et thoro* „separacja od stołu i łoża” była orzekana na żądanie jednej ze stron z powodu cudzołóstwa lub przemocy współmałżonka. Separacja nie rozwiązywała małżeństwa; jedynie formalnie znosiła obowiązek wzajemnego współżycia. Strony, wobec których orzeczono tego rodzaju separację, nie mogły zatem ponownie wstąpić w związek małżeński z inną osobą. Pod zwrotem *divortium a vinculo matrimonii* kryła się instytucja stwierdzenia nieważności małżeństwa z powodu takich przeszkód, jak pokrewieństwo⁶².

4.3. Prawo rzeczowe i spadkowe

Średniowieczne prawo szkockie wprowadzało wiele ograniczeń w zakresie nabywania nieruchomości i ruchomości oraz reglamentowało korzystanie z dóbr publicznych, rozszerzając tym samym katalog regaliów pana feudalnego. Stosunki feudalne znalazły wyraz w terminologii

od swojej małżonki Kate Carnegy posagu. Mężczyzna sugeruje, aby ojciec kobiety sprzedał ziemię na poczet zaległego *tocher*, co ilustruje stosowny fragment ballady: „I'll gar your father sell his land, / Your tocher for to pay”. Kate Carnegy wyraża jednak stanowczy sprzeciw wobec żądań finansowych współmałżonka, powołując się na fakt, że małżeństwo nie zostało skonsumowane, co może być przesłanką jego unieważnienia; *Scottish ballads...*, s. 162.

⁵⁹ *Black's law dictionary...*, s. 1110.

⁶⁰ *The law of Hywel Dda: law texts from medieval Wales*, red. D. JENKINS, Llandysul 1990, s. 54-55.

⁶¹ *Regiam Majestatem and Quoniam Attachiamenta...*, s. 273-274.

⁶² D.M. WALKER, *op. cit.*, s. 327-328; *Black's law dictionary...*, s. 582-583.

prawniczej. Z prawa anglo-normańskiego zapożyczono czyn zabroniony zwany *purpresture*⁶³, polegający na bezprawnym zajęciu gruntu królewskiego, obstrukcji dróg, zawracania rzek z koryta lub wzniesieniu budynku na gruncie będącym własnością korony. *Purpresture* karano konfiskatą ziemi należącej do sprawcy i przypadkiem uzyskanych korzyści⁶⁴. Instytucja określana jako *thirlage* (od *thirl*- „uzależnić”, „zniewolić”) nakazywała mielenie ziarna w określonym młynie należącym do pana feudalnego. Prawo szkockie zabraniało posiadania na własność młynów i przetwarzania w nich płodów. W zamian za możliwość korzystania z młyna pana wasal, tłumacząc dosłownie „przywiązany do młyna” (ang. *thirled to the mill*), zwany *suckener* musiał uiszczać specjalną daninę w formie ziarna zwaną *multure*⁶⁵. Pracownicy w młynie pobierali z kolei inną opłatę określaną jako *sequel*. Obejście obowiązku transportu ziarna do młyna, pod który wasal podlegał, stanowiło przestępstwo określane terminem *abstraction*⁶⁶. Innym dobitnym przykładem uprzywilejowanej pozycji pana wobec wasala w średniowiecznej Szkocji było tak zwane *herezeld* lub *herial*, prawo pana do najlepszej sztuki bydła po śmierci wasala⁶⁷. Szkockie *herezeld* koresponduje z angielskim *heriot*, wywodzącym się od staroangielskiego *herezeatwa*⁶⁸.

Zasady dotyczące korzystania z lasów regulował dokument zwany *Leges Forestarum*. Według tego zbioru wypasanie zwierząt w lasach i wchodzenie do lasów było zabronione w okresie *pannage* (od 29 września do 30 listopada, w którym wypasano świnie w lasach) oraz w okresie *fence* (od 9 czerwca do 9 lipca, w okresie godowym jeleni). Złamanie tego zakazu karane było konfiskatą bydła. Powołując się na właściwy zapis, przepadek stanowił osiem sztuk bydła. Prawo zawarte w *Leges*

⁶³ Termin *purpresture/pourpresture/purpision* wywodzi się z języka francuskiego i oznacza bezprawne zajęcie gruntów publicznych stanowiących własność państwa; *Black's law dictionary...*, s. 1431.

⁶⁴ *Regiam Majestatem and Quoniam Attachiamenta...*, s. 182-183.

⁶⁵ *Black's law dictionary...*, s. 1175.

⁶⁶ E. GAULDIE, *The Scottish country miller, 1700-1900: a history of water-powered meal milling in Scotland*, Edinburgh 1981, s. 43-44.

⁶⁷ *Black's law dictionary...*, s. 844.

⁶⁸ „Herial”, *Dictionary of the Scots Language*, 2004. Scottish Language Dictionaries Ltd. <http://www.dsl.ac.uk/entry/snd/herial> (dostęp: 14 kwietnia 2018 r.).

Forestarum wprowadzało także liczne restrykcje w zakresie połowu zwierzyny, pościgu za zwierzyną, zbioru owoców i wyrębu drzewa bez uprzedniej zgody. Na straży praw stał specjalnie powołany do tego celu urzędnik zwany *forester*, który strzegł dostępu do lasu i pobierał opłaty za wykroczenia wskazane w zbiorze. Dokument przewidywał pewne wyjątki od wskazanych zakazów. Karze nie podlegał ten, kto przekroczył granicę lasu w wyniku przypadkowego zabłądzenia, pod warunkiem złożenia przysięgi na krzyż, że nie miał zamiaru nieuprawnionego wkroczenia na ten teren⁶⁹.

Dokonując charakterystyki terminologii rzeczowego prawa szkockiego, należy wymienić pojęcie określane mianem *spulzie/spulyie*, które oznaczało, po pierwsze, wyzucie z posiadania ruchomości wbrew woli posiadacza i bez tytułu prawnego, a po drugie, zarzut strony pozbawionej posiadania przeciw aktualnemu posiadaczowi o wydanie rzeczy. Termin ten trafił do prawa szkockiego za pośrednictwem prawa kanonicznego. Pierwowzorem *spulzie* była instytucja *exceptio spolia*, wywodząca się od rzymskiego interdyktu *unde vi*⁷⁰. Analogiczne znaczenie miała asyza *of novel disseisin* rozpowszechniona za czasów panowania Henryka II⁷¹.

Szkockie prawo spadkowe nie różniło się znacząco od innych praw obowiązujących w średniowieczu. Zgodnie z ogólnym trendem

⁶⁹ J.M. GILBERT, *Hunting...*, s. 304-307.

⁷⁰ „Spulyie”, *Dictionary of the Scots Language*, 2004. Scottish Language Dictionaries Ltd. <http://www.dsl.ac.uk/entry/snd/spulyie> (dostęp: 29 listopada 2018 r.); K. REID, *Property law: sources and doctrine*, [w:] *A history of private law in Scotland. Introduction and property*, red. K. REID, R. ZIMMERMANN, Oxford 2000, s. 212-214. Dla wyjaśnienia pojęcia *spulzie* posłużę się przykładem zaczerpniętym z literatury, a dokładnie z powieści szkockiego pisarza Jamesa Hogga (1770-1835) *The Three Perils of Man* z 1822 r. Akcja tego klasyku szkockiej literatury rozgrywa się na terenie Scottish Marches. W jednej ze scen tego dzieła, do domu Petera Chisholma wtarga grupa angielskich *reivers*. Peter błaga intruzów o pozostawienie jego rodziny w spokoju i powstrzymanie się od grabieży żywności i skór, co wyraża następujący fragment: „What wad ye spulzie frae a poor auld man that hasna as muckle atween him and the grave as will pay for howking it, and buy a hagabag winding sheet?”; J. HOGG, *The three perils of man*, e-book published by Mosaicum, s. 523.

⁷¹ F. POLLOCK, F.W. MAITLAND, *The history of English law before the time of Edward I*, Cambridge 1978, s. 47-48.

panującym w epoce średniowiecza kobiety miały ograniczone prawa spadkowe. Pierwszeństwo w dziedziczeniu posiadali synowie spadkodawcy. Córki były powoływane do dziedziczenia dopiero w braku synów. Dziedziczenie opierało się na zasadzie primogenitury, przyznającej prawo do sukcesji w pierwszej kolejności najstarszemu synowi zmarłego⁷². Szkockie prawo przewidywało dwie formy dziedziczenia: beztestamentowe i testamentowe. Krąg krewnych spadkodawcy w ramach dziedziczenia beztestamentowego obejmował krewnych w linii prostej (zstępnych) oraz krewnych w linii bocznej (rodzeństwo i ich zstępnych)⁷³. Prawo szkockie przyznawało również uprawnienie do sporządzenia testamentu pod warunkiem, że testator dokonał dyspozycji udziału posiadanych dóbr materialnych na rzecz pana feudalnego i kościoła⁷⁴. Inny przepis zawarty w Regiam Majestatem dotyczący ruchomości wskazywał, że rzeczy ruchome winny być dzielone na trzy części, z których dwie przypadały dziedzicowi i żonie zmarłego. Trzecia natomiast mogła być przekazana komukolwiek według woli testatora⁷⁵. Z dziedziczenia prawo wyłączało bastardów⁷⁶. Omówione reguły nie miały zastosowania do posiadania ziemi określanego jako *free socage/sokage*, które polegało na objęciu gruntu w posiadanie w zamian za pewne świadczenia stale wykonywane na rzecz pana feudalnego z wyjątkiem służby wojskowej. Zgodnie z prawem po śmierci *sokemana* grunt był dzielony równo pomiędzy wszystkich jego synów⁷⁷.

Warto na koniec wspomnieć o instytucji prawa spadkowego wzorowanej na prawie anglo-normańskim określanej jako *Curialitas Scotiae* (ang. *the Courtesy of Scotland*), według której mąż nabywał prawo do posagu wnoszonego przez krewnych żony zwanego *tocher* po jej śmierci, pod warunkiem że para posiadała wspólne potomstwo. Powołując się na stosowny zapis Regiam Majestatem, przesłanką konieczną przejścia *tocher* na męczyznę po śmierci żony było urodzenie przez nią dziecka

⁷² *Regiam Majestatem and Quoniam Attachiamenta...*, s. 143.

⁷³ *Ibidem*, s. 144-146.

⁷⁴ *Ibidem*, s. 147-148.

⁷⁵ *Ibidem*, s. 148.

⁷⁶ *Ibidem*, s. 160.

⁷⁷ *Ibidem*, s. 134-135.

żywego. W przypadku, gdy mężczyzna nie mógł dziedziczyć, *tocher* stawało się własnością jego spadkobierców. Dopiero w sytuacji, gdy przy życiu nie pozostawał ani małżonek, ani zstępni kobiety, *tocher* wracało do darczyńcy⁷⁸.

4.4. Prawo zobowiązań

Do czasów średniowiecznych przetrwała terminologia prawa zwyczajowego używana na oznaczenie odszkodowania za zabójstwo, uszczerbek fizyczny i obrazę czci. Zachowane fragmenty *Leges inter Brettos et Scotos* opisują trzy terminy odnoszące się do nawiązki i główszczyzny płaconych przez sprawcę ofierze lub jej krewnym, takie jak *cro*, *galnes*, *enach* i *kelchyn*, mające odpowiedniki w prawie irlandzkim i walijskim⁷⁹. *Cro* oznacza dosłownie „krew”, „okrutną, brutalną śmierć”. Był to zatem rodzaj główszczyzny należny krewnym ofiary od sprawcy. Za zabójstwo sprawca płacił również *galnes*, zadośćuczynienie, którego celem był wykup od krwawej zemsty. Termin *enach* „twarz”, pochodzący prawdopodobnie od irlandzkiego *enech*, oznaczał odszkodowanie za ujmę na czci i honorze. Jeśli sprawca splamił dobre imię osoby pokrzywdzonej lub naruszył jej nietykalność cielesną, płacił *kelchyn*⁸⁰. Wysokość nawiązki określano w bydle lub złocie w zależności od stanu poszkodowanego. Z uwagi na specjalną pozycję król był uprawniony do najwyższego *cro*, które wynosiło 1000 krów lub 3000 sztab złota, co w przeliczeniu wynosiło trzy sztaby złota na krowę. *Cro* należne kobiecie szacowano według *cro* brata lub męża, w zależności od jej stanu cywilnego. Zgodnie ze stosownym zapisem *Regiam Majestatem* *cro* kobiety zamężnej opiewało na wartość jednej trzeciej *cro* męża. *Cro* panny odpowiadało

⁷⁸ *Ibidem*, s. 168-169.

⁷⁹ *Cro* i *galnes* odpowiadają angielskim *weregild* i walijskim *galanas* „krwawa pomsta”, „zabójstwo”. Wszystkie te terminy oznaczały główszczyznę płaconą przez sprawcę za zabójstwo. Terminem języka walijskiego analogicznym do szkockiego *enach* jest *wynebwerth*, pochodzący od przedrostka *wyneb* „twarz”. *Kelchyn* koresponduje z walijskim *sarhaed* „ujma”, „obraza”, „uszkodzenie ciała”; A. TAYLOR, *Leges Scocie...*, s. 228-229; *Geiriadur Prifysgol Cymru* ‘A Dictionary of the Welsh Language’, available online at <<http://geiriadur.ac.uk>>.

⁸⁰ A. TAYLOR, *Leges Scocie...*, s. 228-229.

*cro brata*⁸¹. Podobne regulacje dotyczyły kary kompozycyjnej określanej jako *kelchyn*. *Kelchyn* króla wynosiło 100 krów. *Kelchyn* pozostałych urzędników królewskich, elity ówczesnego aparatu władzy, liczono w krowach według dystynkcji osoby uprawnionej⁸². Oprócz *cro*, *galnes*, *enach* i *kelchyn* w średniowiecznym prawie szkockim zachował się termin zapożyczony bezpośrednio z języka angielskiego zwany *weregild*. W myśl jednego z przepisów prawnych zawartych w Regiam Majestatem *weregild* sprawcy ujętego na kradzieży szacowano na 30 krów i jałówkę. Ów *weregild* był formą wykupu od kary śmierci przewidzianej za to przestępstwo⁸³.

Obok nawiązki i główszczyzny Regiam Majestatem wymienia także specjalną opłatę dla tak zwanego *peace holdera*, „dzierżyciela pokoju/opiekuna”. Wysokość opłaty należnej opiekunowi uzależniona była od jego stanu społecznego/wartości (ang. *value*). Dla przykładu, męźobójstwo osoby znajdującej się pod bezpośrednią opieką króla skutkowało przepadkiem 180 krów. Beneficjentami niższych opłat byli tacy dostojnicy, jak syn *earla* i *thane'a*⁸⁴. Powołując się na komentarz Alice Taylor odnośnie do tego zapisu, w średniowiecznym prawie szkockim wykształcił się specyficzny system karania sprawcy. Wraz z nawiązką składaną do rąk krewnych ofiary sprawca przekazywał odpowiednią sumę jej opiekunowi. Na tej podstawie można wnosić, że przepisy regulujące odpowiedzialność odszkodowawczą obejmowały dwa wymiary: wymiar horyzontalny (sprawca/ofiara lub jej rodzina) i wymiar wertykalny (sprawca/*peace holder*)⁸⁵.

O popularności polubownego rozstrzygnięcia sporów w średniowiecznej Szkocji świadczyć może także inny rodzaj odszkodowania znany jako *assythment*. Konflikt między stronami kończył się podpisaniem ugody zwanej *Letters of Slains* (od staroirlandzkiego *slan* „zadośćuczynienie”),

⁸¹ *Regiam Majestatem and Quoniam Attachiamenta...*, s. 275-276.

⁸² *Ibidem*, s. 277-278.

⁸³ *Ibidem*, s. 265.

⁸⁴ *Ibidem*, s. 277.

⁸⁵ A. TAYLOR, *Crime without punishment: medieval Scottish law in comparative perspective*, [w:] *Legalism. Community and justice*, red. F. PIRIE, J. SCHEELE, Oxford 2014, s. 287-304.

która nie tylko stanowiła o wysokości *assythment*, ale potwierdzała, że krewni strony pokrzywdzonej nie wnosili żadnych pretensji i nie rościli sobie prawa do krwawej zemsty⁸⁶. Na terenie Scottish Marches, wzdłuż granicy szkocko-angielskiej, obowiązywał inny rodzaj główszczyzny, mający rodowód staroangielski zwany *manbote*. Powołując się na Leges Marchiarum, krewni ofiary mieli prawo dochodzić od sprawcy odszkodowania za zabójstwo członka ich rodziny, a gdyby nie zadośćuczynił wyrządzonej krzywdy, ująć go jako zakładnika⁸⁷.

4.5. Prawo karne

Regulacje dotyczące materialnego i procesowego prawa karnego zawarto w księdze IV Regiam Majestatem. Do najważniejszych przestępstw w średniowiecznym prawie szkockim należały: zdrada, zabójstwo, morderstwo/skrytobójstwo, rozbój, gwałt, kradzież, fałszerstwo, ukrycie skarbu, podpalenie, krzywoprzysięstwo. Według Regiam Majestatem czyn polegający na pozbawieniu życia drugiej osoby przybierał postać albo *simple homicide* (od starofrancuskiego *homicide*) „zabójstwo”, albo *murder* (od germańskiego *mord/morth*) „morderstwo/skrytobójstwo”. *Murder*, w przeciwieństwie do *simple homicide*, było dokonywane w sekrecie/potajemnie, przy użyciu podstępów i poprzez ukrycie ciała ofiary. Przykładem czynu, który wypełniał znamiona skrytobójstwa, było zadanie śmiertelnych ciosów osobie w trakcie snu lub pod osłoną nocy⁸⁸. Pod koniec XIV w. podział ten zastąpiono nową klasyfikacją na zabójstwo poprzedzone zamiarem pozbawienia życia drugiej osoby zwane *forethocht felony* i zabójstwo w afekcie określane

⁸⁶ D. SELLAR, *The family...*, s. 94-95; W.D.H. SELLAR, *Law and institutions...*, s. 382.

⁸⁷ G. NEILSON, *The March laws...*, s. 21.

⁸⁸ *Regiam Majestatem and Quoniam Attachiamenta...*, s. 253-255. Praktyka nakładania surowszych sankcji karnych na sprawców morderstwa/mordu w prawie szkockim i angielskim jest reminiscencją zwyczajów germańskich. Jak podaje Karol Modzelewski, wśród społeczności germańskich panowało przekonanie, że zabójstwo dokonane potajemnie uniemożliwiało pogrzebanie nieboszczyka zgodnie z uznanym obrzędkiem i było skierowane nie tylko przeciwko ciału, ale także duchowi ofiary; K. MODZELEWSKI, *Barbarzyńska Europa*, Warszawa 2004, s. 138.

jako *suddenty*⁸⁹. Katalog przestępstw w prawie szkockim obejmował również *hamesucken* „napaść na osobę wewnątrz budynku, w którym ta osoba stale zamieszkuje”⁹⁰ i *birthinsake* „kradzież żywności lub zwierząt (powołując się dokładnie na stosowny zapis, cielęcia lub barana) w ilości takiej, jaką sprawca zdołał unieść na plecach”⁹¹. *Hamesucken* pochodzi od staronorweskiego *heim* „dom” i *sókn* „atak”, „napaść”⁹². *Birthisake* z kolei ma rodowód staroangielski⁹³. Z języka francuskiego pochodzi instytucja *hue and cry* „pogon” oznaczająca nakaz zawiadomienia *bailiffów* królewskich o fackie zatrzymania złodzieja na gorącym uczynku przez zadęcie w róg albo wydanie okrzyku. Zabicie schwytanego sprawcy

⁸⁹ W.D.H. SELLAR, *Forethocht felony, malice aforethought and the classification of homicide*, [w:] *Legal history in the making. Proceedings of the ninth British legal history conference, Glasgow 1989*, red. W.M. GORDON, T.D. FERGUS, London-Rio Grande 1991, s. 43-59. Współczesne szkockie prawo karne wyróżnia dwie kategorie przestępstw przeciwko życiu: *murder* i *culpable homicide*. Prawo szkockie nie przyjęło pojęcia *manslaughter*, które stało się częścią prawa angielskiego około XVI w.; G. MAHER, *‘The most heinous of all crimes’: reflections on the structure of homicide in Scots law*, [w:] *Essays in criminal law in honour of Sir Gerald Gordon*, red. J. CHALMERS, F. LEVERICK, Edinburgh 2010, s. 218-240.

⁹⁰ *Regiam Majestatem and Quoniam Attachiamenta...*, s. 258; *Black’s law dictionary...*, s. 829.

⁹¹ *Regiam Majestatem and Quoniam Attachiamenta...*, s. 263; *Black’s law dictionary...*, s. 242.

⁹² *Black’s law dictionary...*, s. 829; „Hamesucken”, *Dictionary of the Scots Language*. 2004. Scottish Language Dictionaries Ltd. <http://www.dsl.ac.uk/entry/snd/hamesucken> (dostęp: 14 kwietnia 2018 r.). Dokładne opisy *hamesucken* przedstawiają norweskie i islandzkie sagi. Na przykład *Saga o Grettirze*, w oryginale *Grettis saga Ásmundarsonar*, spisana około XIV w. zawiera fragment napaści Glama na Grettira odpowiadający *hamesucken*. Podczas spoczynku Grettir słyszy dziwne odgłosy dochodzące z zewnątrz, które, jak się wkrótce okazuje, pochodzą od grasującego w okolicy potwora Glama. Glam wspina się na chałupę, w której nocuje Grettir, uderza w dach, uszkadzając jego strukturę. Intruz następnie podchodzi do drzwi, a po wtargnięciu do środka budynku, wdaje się w walkę z Grettirem, która kończy się śmiercią napastnika; *Saga o Grettirze Wyklętym*, przeł. H. PIETRUSZCZAK, Zgorzelec 2017, s. 101-102.

⁹³ *Black’s law dictionary...*, s. 242; „Birthisake”, *Dictionary of the Scots Language*, 2004. Scottish Language Dictionaries Ltd. <http://www.dsl.ac.uk/entry/dost/birthisake> (dostęp: 14 kwietnia 2018 r.).

pociągało odpowiedzialność za mężobójstwo⁹⁴. Na obszarze Scottish Marches istniała analogiczna instytucja zwana *hand and horn* lub *hot trod*, od staroangielskiego *trod* „śląd”⁹⁵. Wobec zbiegłego sprawcy winnego rozboju lub kradzieży, który schronił się w klasztorze lub kościele, nie wszczynano postępowania z zastrzeżeniem, że przyznał się do winy, dokonał zwrotu przywłaszczonego mienia, zapłacił stosowne odszkodowanie i solennie przyrzekł na relikwie lub Pismo Święte, że w przyszłości nie dopuści się podobnego występku⁹⁶. Prawo, o którym mowa, nazywano *gyrth* lub *girth*, dosłownie „azyl”, „immunitet”, wywodzący się od angielskiego *grith*. W języku szkockim zwrot *to tak girth* oznaczał „schronić się w klasztorze, kościele”⁹⁷.

4.6. Procedury cywilna i karna

Podstawowym sposobem inicjowania postępowania w sprawach cywilnych były *brieves* wzorowane na angielskich *writs* „rytach procesowych”. Przez *brieve* rozumiano wydawany przez kancelarię królewską nakaz rozpoznania danej sprawy, przedmiotem której była ochrona praw rzeczowych strony występującej o taki nakaz, skierowany do określonego sądu. Prawo szkockie wyróżniało trzy typy *brieves*: *brieve of novel dissasine*, *brieve of mortancestry* i *brieve of right*. Korzystając z *brieve of novel dissasine*, powód (*pursuer/raiser* według terminologii prawa szkockiego, mający swój odpowiednik w angielskim *plaintiff/claimant*) wyzuty z posiadania nieruchomości z naruszeniem prawa mógł dochodzić swoich roszczeń przeciwko pozwanemu (*defender*) o przywrócenie posiadania. *Brieve of mortancestry* było narzędziem

⁹⁴ *Regiam Majestatem and Quoniam Attachiamenta...*, s. 268-269. Instytucja *hue and cry* należała także do katalogu pojęć prawa angielskiego. Odniesienia doń czynią klasycy angielskiej literatury: William Szekspir w *Henryku IV* z 1596 r. i Charles Dickens w powieści *Oliver Twist* z 1837-1838 r.

⁹⁵ G. NEILSON, *The March laws...*, s. 67-69; „Trod”, *Dictionary of the Scots Language*, 2004. Scottish Language Dictionaries Ltd. http://www.dsl.ac.uk/entry/snd/trod_n_v1 (dostęp: 17 kwietnia 2018 r.).

⁹⁶ *Regiam Majestatem and Quoniam Attachiamenta...*, s. 302-303.

⁹⁷ „Girth”, *Dictionary of the Scots Language*, 2004. Scottish Language Dictionaries Ltd. http://www.dsl.ac.uk/entry/dost/girth_n_1 (dostęp: 14 kwietnia 2018 r.); *Black's law dictionary...*, s. 804-805.

prawnym umożliwiającym dochodzenie praw spadkobiercy/powodowi pozbawionemu posiadania nieruchomości, którą nabył w drodze dziedziczenia. W przypadkach innych niż wymienione posługiwano się trzecim rodzajem *brieves* zwanym *brieve of right*⁹⁸.

Omawiając instytucje prawa procesowego, warto wspomnieć o specjalnym uczestniku postępowania zwanym *culrach*, który występował w roli gwaranta/rękojmi pozwanego, w przypadku gdy postępowanie przeniesiono do sądu pana feudalnego. Instytucja ta wiąże się ściśle z terminem *suit of court*, który można przetłumaczyć jako „poddanie sądownictwu”, „przypisanie do sądu pana wynikające ze stosunku feudalnego”. *Culrach* potwierdzał w sądzie, do którego pierwotnie wezwano pozwanego, że podda się pod jurysdykcję sądu, do którego podlegał zgodnie z obowiązkami wobec pana⁹⁹.

Powszechnie stosowanym w epoce średniowiecza środkiem dowodowym był pojedynek. Według Regiam Majestatem uczestnik postępowania podlegał zwolnieniu z obowiązku konfrontacji ze stroną przeciwną w dwóch przypadkach: ze względu na wiek i kondycję fizyczną. W pojedynku nie brali udziału mężczyźni po ukończeniu 60. roku życia. Do walki nie wzywano również osób doń niezdatnych, u których stwierdzono uszczerbek fizyczny, taki jak uraz głowy, złamanie kości lub rany kłute (tzw. *mayhem*)¹⁰⁰. Inną alternatywą dla pojedynków były ordalia gorącej lub zimnej wody i próba żelaza¹⁰¹.

Pojedynek był również głównym sposobem rozstrzygania sporów na granicy szkocko-angielskiej. Na szczególną uwagę zasługują regulacje dotyczące tak zwanego *handwarsil/handwarcelle*, zgodnie z którym pozwany nie podlegał odpowiedzialności za wyrządzoną szkodę, jeśli spełnione zostały łącznie dwie przesłanki: po pierwsze, przy pomocy

⁹⁸ Wnikliwe studium na temat szkockich *brieves* w aspekcie porównawczym z angielskimi *writs* przedstawia H.L. MacQueen w książce *Common law and feudal society in medieval Scotland*, Edinburgh 2016.

⁹⁹ *Regiam Majestatem and Quoniam Attachiamenta...*, s. 289.

¹⁰⁰ *Mayhem* dosłownie oznacza a) „okaleczenie”, „zranienie”; b) czyn polegający na napaści na osobę, skutkujący naruszeniem jej nietykalności fizycznej; *Black's law dictionary...*, s. 1127.

¹⁰¹ *Regiam Majestatem and Quoniam Attachiamenta...*, s. 252.

trzech gwarantów/rękojmi zwanymi *inborch/utborch* udowodnił, że stał się w odpowiednim, wyznaczonym miejscu i czasie do walki, po drugie, powód uchybił obowiązkowi stawiennictwa na pojedynek¹⁰². Zbiór *Leges Marchiarum* stanowił ponadto, że jeśli pozwany zmarł w ciągu 15 dni i 14 nocy od momentu oskarżenia, wówczas jego ciało przenoszono w miejsce, gdzie miała się odbyć walka. Zwyczaj ten określano mianem *citing dead*¹⁰³.

5. WNIOSKI KOŃCOWE

Na podstawie materiału przedstawionego powyżej wysunąć można następujące wnioski. Proces kształtowania się prawa szkockiego w okresie poddanym dyskusji polegał na recepcji elementów pochodzących z różnych systemów prawnych, a mianowicie zwyczajowego prawa Piktów, Szkotów, Brytów i Anglów, prawa skandynawskiego, kanonicznego, rzymskiego, anglo-normańskiego. Połączenie tych elementów doprowadziło do powstania mieszanego systemu prawa zwanego *Scottish common law* około XII w.¹⁰⁴ We wczesnym etapie rozwoju prawa decydujący wpływ na treść norm prawnych miały zwyczajnie Szkotów, emigrantów z Irlandii, którzy byli protoplastami królestwa Alby, państwa powstałego po połączeniu Piktów i Szkotów przez Kennetha MacAlpina w IX w. Irlandzkie pochodzenie tej ludności sugeruje, że prawo zwyczajowe mieszkańców Alby było zgodne z celtyckim prawem zawartym

¹⁰² G. NEILSON, *The March laws...*, s. 20.

¹⁰³ *Ibidem*, s. 19-21. Podobny zwyczaj był praktykowany w Anglii, na dowód czego można przytoczyć średniowieczny romans *Sir Amadace*. W jednej ze scen tego dzieła główny bohater Sir Amadace spotyka w kaplicy kobietę pochyloną nad rozkładającym się ciałem jej zmarłego męża. Jak okazuje się w dalszej części historii, ciało należy do kupca ściganego przez wierzycieli za zaciągnięte długi. Nieboszczyk może zostać dopiero pochowany, gdy wszelkie zobowiązania zostaną w całości spłacone; *Six middle English romances*, red. M. MILLS, London 1973, s. 169-192; G. NEILSON, *Trial by combat*, New York 1891, s. 128.

¹⁰⁴ W literaturze przedmiotu termin *Scottish common law* oznacza system prawny wzorowany na angielskim *common law*, uzupełniony o rodzime tradycje i zwyczaje. Por. S. THOMSON, *op. cit.*, s. 58-62.

w kodyfikacjach obowiązujących w Irlandii. Wraz z ekspansją terytorialną Alby na przełomie IX-XI w., do tworzącego się systemu prawnego weszły prawa Anglów i Brytów z królestwa Strathclyde. Duże znaczenie w historii prawa szkockiego odegrało również chrześcijaństwo, które przyczyniło się przede wszystkim do zniesienia wielu plemiennych, pogańskich zwyczajów. Ogromny wpływ na prawo szkockie miały wzorce skandynawskie i anglo-skandynawskie, które przenikały do Szkocji w dwóch fazach: w okresie najazdu Wikingów na przełomie VII i VIII w. i w okresie panowania Malcolma II w latach 1005-1034. Pobyt Malcolma III na dworze Siwarda po ucieczce z Alby, a następnie ścisła współpraca między Albą a Northumbrią sprzyjały zapożyczeniom wielu instytucji prawa skandynawskiego przez prawo szkockie. W polskiej literaturze przedmiotu wątki szkocko-skandynawski i anglo-skandynawski były do tej pory marginalizowane lub pomijane. Więcej uwagi polscy badacze przywiązywali do okresu anglo-normańskiego, zwłaszcza anglo-normanizacji i feudalizacji prawa i administracji przez Dawida I w XII w.

Przeprowadzona analiza pokazała, że prawo szkockie recypowało pojęcia pochodzące z różnych tradycji i systemów prawnych (zob. załącznik 1). Na podstawie zgromadzonych przykładów można wyszczególnić następujące kategorie¹⁰⁵: a) terminy języka szkockiego gaelickiego, na przykład *tocher, cro, galnes, enach, kelchyn, assythment, Letters of Slains, mormaer, toisech, culrach*, ilustrujące przenikanie prawa irlandzkiego i brytyjskiego w pierwszej fazie kształtowania się państwa i prawa szkockiego; terminy w tej grupie dotyczą głównie pozasądowych form rozstrzygania sporów w formie odszkodowania płaconego ofierze lub jej rodzinie przez sprawcę; b) terminy mające rodowód skandynawski i anglo-skandynawski, świadczące o wpływach skandynawskich i anglo-skandynawskich w okresie od około VIII do XI w., na przykład *hamesucken, burgh, burlaw, scattald*; c) terminy języka łacińskiego, na przykład *dos*, które trafiły do prawa szkockiego poprzez prawo kanoniczne i rzymskie; w tej kategorii przeważa terminologia w dziedzinie

¹⁰⁵ Por. fazy rozwoju prawa angielskiego i angielskiego języka prawniczego przedstawione w: H. MATTILA, *Comparative legal linguistics: language of law, Latin and modern lingua francas*, Farnham 2013, s. 309-313.

prawa rodzinnego i małżeńskiego; d) terminy pochodzące z języka francuskiego, na przykład *purpresture*, *hue and cry*, zapożyczone przez prawo szkockie w okresie anglo-normanizacji Szkocji w XI i XII w., przede wszystkim w sferze prawa karnego i procesowego.

Kończąc rozważania na temat ewolucji prawa szkockiego, należy nadmienić, że rozwój instytucji i pojęć składających się na system prawny Szkocji zmienił gwałtownie tor w 1707 r. na skutek zawązania Aktów Unii. Mimo że dokument ten uznawał odrębność szkockiego systemu prawnego, wiele rozwiązań charakterystycznych dla prawa angielskiego zostało przejętych przez prawo szkockie, głównie za sprawą uprawnienia Izby Lordów do rozpatrywania apelacji od wyroków zapadłych w szkockich sądach w sprawach cywilnych. Anglicyzacji prawa szkockiego w tym okresie sprzyjała antyszkocka propaganda propagowana przez pisarzy angielskich, takich jak Daniel Defoe (1660-1731), Samuel Johnson (1709-1734) i William Cobbett (1763-1835), którzy na łamach swoich dzieł krytykowali normy prawne wysłowione w szkockich tekstach prawnych, przede wszystkim zwyczaje i tradycje praktykowane przez mieszkańców Highlands i Islands. Zagadnienie to, wpisujące się w nurt badań z pogranicza prawa i literatury, stanowi temat na kolejne opracowanie.

Załącznik 1. Glosariusz pojęć wymienionych w pracy. Definicje opracowano na podstawie cytowanej literatury.

<i>assythment</i>	nawiązka płacona przez sprawcę krewnym ofiary w prawie Lowlands
<i>birthinsake</i>	kradzież zwierząt lub takiej ilości przywłaszczzonej żywności, jaką sprawca zdołał unieść na plecach
<i>blackmail</i>	opłata pobierana przez <i>reivers</i> w zamian za ochronę na obszarze Scottish Marches
<i>briefe</i>	środek procesowy inspirowany anglo-normańskim <i>writ</i> „rytem”, inicjujący postępowanie w sprawach cywilnych
<i>burgh</i>	miasto królewskie korzystające ze specjalnych przywilejów handlowych, ekonomicznych i prawnych
<i>burlaw</i>	prawo miejscowe stanowione przez daną społeczność, obowiązujące wyłącznie na określonym obszarze przez nią zamieszkiwanym

<i>cain</i>	danina składana suwerenowi w postaci żywności
<i>conveth</i>	stancja, obowiązek kwaterunku króla i jego drużyny
<i>cro</i>	„krew”, „okrutna śmierć”, nawiązka płacona krewnym ofiary przez sprawcę
<i>culrach</i>	„gwarant”, „poręczyciel”, osoba potwierdzająca, że pozwany stawiał się w sądzie pana feudalnego
<i>Curialitas</i>	prawo męża do posagu wniesionego przez żonę, które
<i>Scotiae</i>	nabywał po jej śmierci, wynikające z faktu posiadania wspólnego potomstwa
<i>divortium</i>	Separacja
	<i>a mensa et thoro</i> – „separacja od stołu i łóża”, orzekana z powodu takich przesłanek, jak cudzołóstwo lub przemoc domowa jednej ze stron
	<i>a vinculo matrimonii</i> – stwierdzenie nieważności małżeństwa z powodu wystąpienia takich przeszkód, jak pokrewieństwo
<i>dos</i>	majątek wnoszony przez pana młodego do małżeństwa
<i>enach</i>	odszkodowanie za ujmę na czci i honorze płacone przez sprawcę osobie pokrzywdzonej; pojęcie pochodzi prawdopodobnie od irlandzkiego <i>enech</i> „twarz”
<i>feu-ferme</i>	dożywotnie władanie gruntem w zamian za specjalny czynsz uiszczany raz w roku
<i>forethocht</i>	zabójstwo połączone z zamiarem popełnienia czynu
<i>felony</i>	zabronionego
<i>free socage</i>	objęcie gruntu w posiadanie w zamian za pewne świadczenia stale wykonywane na rzecz pana feudalnego z wyjątkiem służby wojskowej
<i>galnes</i>	nawiązka płacona krewnym ofiary przez sprawcę
<i>gemōt/moot</i>	wiec ludowy/zgromadzenie ludowe, na którym sprawowano wymiar sprawiedliwości
<i>girth</i>	azyl, miejsce święte (klasztor lub kościół), w którym zbiegły sprawca znajdował schronienie i nie podlegał karze przez okres ochrony
<i>hamesucken</i>	napaść na osobę w jej miejscu zamieszkania lub w budynku, w którym stale przebywa

<i>herezeld</i>	prawo pana feudalnego do najlepszej sztuki bydła po śmierci wasala
<i>hue and cry</i>	pogoń, zwrot oznaczający obowiązek powiadomienia oficerów królewskich o fakcie popełnienia kradzieży, połączony z podjęciem pościgu za nim; w prawie Scottish Marches istniała tożsama instytucja zwana <i>hot trod</i>
<i>kelchyn</i>	nawiązka za uszkodzenie ciała płacona przez sprawcę osobie pokrzywdzonej
<i>kirset</i>	ulga w płaceniu podatku przysługująca nowo osiadłemu mieszkańcowi <i>burgh</i>
<i>Letters of Slains</i>	ugoda zawierana przez krewnych ofiary ze sprawcą, stanowiąca deklarację zrzeczenia się ścigania sprawcy i szukania odwetu za popełniony czyn zabroniony w zamian za stosowną sumę odszkodowania
<i>manbote</i>	nawiązka płacona przez sprawcę krewnym ofiary według prawa Leges Marchiarum
<i>merchet</i>	specjalna opłata składana do skarbcza królewskiego na okoliczność wydania kobiety za mąż
<i>purpresture</i>	delikt pochodzenia anglo-normańskiego oznaczający bezprawne zajęcie gruntu należącego do skarbcza królewskiego, wzniesienie budynku na takim gruncie lub obstrukcję dróg publicznych
<i>ranscauth</i>	prawo przeszukania, rewizji posesji osoby podejrzanej o kradzież
<i>reiving</i>	napaść/najazd zorganizowanych grup przestępczych na mieszkańców obszaru przy granicy szkocko-angielskiej określanego jako Scottish Marches
<i>scattald</i>	w prawie udalnym grunt stanowiący wspólną własność, przeznaczony na wypas zwierząt
<i>sponsalia</i>	zaręczyny, rodzaj umowy zawieranej przez pana młodego i krewnych panny młodej w dwóch formach: <i>sponsalia per verba de praesenti</i> („oświadczenie zamiaru zawarcia małżeństwa w teraźniejszości”) i <i>sponsalia per verba de futuro</i> („oświadczenie zamiaru zawarcia małżeństwa w przyszłości”)

<i>spulzie</i>	wyjęcie spod władztwa ruchomości wbrew woli posiadacza i bez tytułu prawnego, zarzut strony pozbawionej posiadania przeciw aktualnemu posiadaczowi o wydanie rzeczy
<i>suddenty</i>	zabójstwo w afekcie bez uprzedniego zamiaru popełnienia czynu zabronionego
<i>tanistry</i>	sukcesja na tron według kryterium przymiotów fizycznych i osobowościowych kandydata, a nie starszeństwa
<i>thirlage</i>	„przywiązanie do młyna”, obowiązek mielenia ziarna w określonym młynie należącym do pana feudalnego
<i>tocher</i>	majątek wnoszony przez krewnych panny młodej do małżeństwa

INSTYTUCJE I TERMINOLOGIA PRAWA ŚREDNIOWIECZNEJ SZKOCJI

Streszczenie

Artykuł podejmuje zagadnienie rozwoju prawa szkockiego od okresu wczesnego do XIV w. Przedstawiona i opatrzona krótkim komentarzem periodyzacja prawa szkockiego ma na celu ukazanie kontekstu historycznego i prawnego, w którym kształtowało się to prawo. Na potrzeby analizy wyróżniono następujące fazy rozwoju prawa szkockiego: a) okres wczesny do około IX w.; b) okres od IX do XIII w., charakteryzujący się ekspansją królestwa Kennetha MacAlpina; c) okres wojen o niepodległość w XIII i XIV w. Dalsza część pracy zawiera opis najważniejszych źródeł prawa średniowiecznej Szkocji i katalog podstawowych pojęć i instytucji. Analizą objęto poszczególne gałęzie prawa, a mianowicie: a) struktura dworu królewskiego; b) prawo rodzinne; c) prawo rzeczowe i spadkowe; d) prawo zobowiązań; e) prawo karne; f) prawo procesowe. W artykule uwzględniono prawo Scottish Lowlands, Islands, Highlands i Marches. Do artykułu dołączono glosariusz omówionej terminologii prawniczej.

INSTITUTIONS AND TERMINOLOGY OF MEDIEVAL SCOTTISH LAW

Summary

The article discusses the development of Scottish law from the earliest times to the fourteenth century. The division of Scottish law into periods is presented and briefly commented on with a view of providing a historical and legal context. The following stages of Scottish law are delineated: a) the early period to the ninth century, b) the period from the ninth century to the thirteenth century, in which the newly-established kingdom of Kenneth MacAlpin expanded, and c) the period of the Wars of Independence in the thirteenth and fourteenth centuries. The subsequent part of the paper presents major sources of medieval Scottish law and a catalogue of key concepts and institutions. The analysis encompasses the following branches of law: a) the structure of the royal court, b) family law, c) property and inheritance law, d) the law of obligations, e) criminal law, and f) procedural law. The focus is laid upon the laws of the Scottish Lowlands, Highlands, Islands, and Marches. A glossary of the Scottish legal terminology with Polish equivalents is attached in the appendix.

Słowa kluczowe: Szkocja; średniowiecze; prawo; terminologia prawnicza.

Keywords: Scotland; Middle Ages; law; legal terminology.

Literatura

Anglo-Scottish relations, 1174–1328: some selected documents, przeł. E.L.G. STONES, London-Edinburgh 1965.

Black's law dictionary, red. B.A. GARNER, St. Paul 2014.

BRODERICK G., *Celtic law in Scotland*, [w:] *Bausteine zum studium der keltologie*, red. H. BIRKHAM, Wien 2005, s. 396-397.

Cáin Adamnáin. An old Irish treatise on the law of Adamnan, red. K. MEYER, Oxford 1905.

CAIRNS J.W., *Historical introduction*, [w:] *A history of private law in Scotland. Introduction and property*, red. K. REID, R. ZIMMERMANN, Oxford 2000, s. 14-184.

- CLARKSON T., *Strathclyde and the Anglo-Saxons in the Viking age*, Edinburgh 2014.
- CRAWFORD B.E., *The Scandinavian contribution to the development of the kingdom of Scotland*, «Acta Archeologica» 71/2000, s. 123-134.
- CRAWFORD B.E., *Scandinavian Scotland*, Leicester 1987.
- DICKINSON W.C., *Scotland from the earliest times to 1603*, Oxford 1977.
- Dictionary of the Scots Language*, 2004. Scottish Language Dictionaries Ltd.
- FRASER G.M., *The steel bonnets: the story of the Anglo-Scottish border reivers*, London 1995.
- The Gaelic Notes in the Book of Deer*, red. K. JACKSON, Cambridge 1972.
- GAULDIE E., *The Scottish country miller, 1700-1900: a history of water-powered meal milling in Scotland*, Edinburgh 1981.
- Geiriadur Prifysgol Cymru 'A Dictionary of the Welsh Language', available online at <http://geiriadur.ac.uk>.
- Gerald of Wales. The history and topography of Ireland*, przeł. J.J. O'MEARA, London 1982.
- GIBB A.D., *Students' glossary of Scottish legal terms*, Edinburgh 1946.
- GILBERT J.M., *Hunting and hunting reserves in medieval Scotland*, Edinburgh 1979.
- Gildas. De excidio Britanniae; or, the ruin of Britain*, przeł. H. WILLIAMS (Edited for the Honourable Society of Cymmrodorion, 1899, reprinted by Dodo Press in 2010).
- Giraldi Cambrensis. Opera*, red. J.F. DIMOCK, London 1868.
- GORDON W.M., *Roman law in Scotland: the civil law tradition in Scotland*, red. R. EVANS-JONES, Edinburgh 1995, s. 13-40.
- GORDON E., *Irregular marriage: myth and reality*, «Journal of Social History» 47/2/2013, s. 507-525.
- HALLIDAY J., *Scotland: a concise history*, Edinburgh 1996.
- HOGG J., *The three perils of man*, e-book published by Mosaicum.
- JAWORSKA-BISKUP K., *Polityka ustrojowa Edwarda I w Szkocji w latach wojen o niepodległość (1296-1328)*, «Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa» 6/2/2013, s. 95-108.
- JAWORSKA-BISKUP K., *Anti-Irish, Welsh and Scottish propaganda in eleventh- and twelfth-century Anglo-Norman writings*, [w:] *Disrespected neighbo(u)rs: cultural stereotypes in literature and film*, red. C. ROSENTHAL, L. VOLKMANN, U. ZAGRATZKI, Cambridge 2018, s. 114-126.
- JAWORSKA-BISKUP K., *Selected medieval literature from Wales, Scotland and England reflecting changes in Welsh and Scottish law*, Szczecin 2018.

- John of Fordun's chronicle of the Scottish nation*, przeł. W.F. SKENE, Edinburgh 1872.
- JONES M.R.H., *Udal law and contested histories of land tenure and landscape in Orkney and Shetland*, «Latvijas Zinatnu Akademijas Vestis. A Dala Humanitaras Zinatnes» 66.3/2012, s. 105-118.
- JONES M.R.H., *Perceptions of udal law in Orkney and Shetland*, [w:] *Shetland's northern links: language and history*, red. D. WAUGH, B. SMITH, Edinburgh 1996, s. 186-204.
- KELLY F., *A guide to early Irish law*, Dublin 2016.
- LACH-SZYRMA K., *Anglia i Szkocja. Przypomnienia z podróży roku 1820-1824 odbytej*, Warszawa 1981.
- LAING L., LAING J., *The Picts and the Scots*, Stroud 1993.
- The law of Hywel Dda: law texts from medieval Wales*, red. D. JENKINS, Llandysul 1990.
- MACQUEEN H., *Common law and feudal society in medieval Scotland*, Edinburgh 2016.
- MAHER G., 'The most heinous of all crimes': reflections on the structure of homicide in Scots law, [w:] *Essays in criminal law in honour of Sir Gerald Gordon*, red. J. CHALMERS, F. LEVERICK, Edinburgh 2010, s. 218-240.
- MATTILA H., *Comparative legal linguistics: language of law, Latin and modern lingua francas*, Farnham 2013.
- McKendrick v. Sinclair [1972] UKHL 9 (15 March 1972) http://www.bailii.org/uk/cases/UKHL/1972/1972_SC_HL_25.html.
- MODZELEWSKI K., *Barbarzyńska Europa*, Warszawa 2004.
- NEILSON G., *Trial by combat*, New York 1891.
- NEILSON G., *The March laws*, [w:] *Star society, miscellany one*, red. T.I. RAE, Edinburgh 1971, s. 1-77.
- Nennius. History of the Britons (Historia Brittonum)*, przeł. J.A. GILES, 2007.
- NEVILLE C., *Scottish influences on the medieval laws of the Anglo-Scottish Marches*, «The Scottish Historical Review» 81.212/2002, s. 161-185.
- NEVILLE C., *Violence, custom and law: the Anglo-Scottish border lands in the later middle ages*, Edinburgh 1998.
- O'LOUGHLIN T., red., *Adomnán at Birr, AD 697. Essays in commemoration of the law of the innocents*, Dublin 2001.
- POLLOCK F., MAITLAND F.W., *The history of English law before the time of Edward I*, Cambridge 1978.
- Regiam Majestatem and Quoniam Attachiamenta based on the text of Sir John Skene*, przeł. S.T.M. COOPER, Edinburgh 1947.

- REID K., *Property law: sources and doctrine*, [w:] *A history of private law in Scotland. Introduction and property*, red. K. REID, R. ZIMMERMANN, Oxford 2000, s. 212-214.
- Saga o Gretirze Wykłymym*, przeł. H. PIETRUSZCZAK, Zgorzelec 2017.
- Samuel Johnson. *A journey to the Western Islands of Scotland*, red. P. LEVI, London 1984.
- Scottish ballads*, red. E. LYLE, Edinburgh 1994.
- The Scottish king's household and other fragments from a fourteenth-century manuscript in the library of Corpus Christi College, Cambridge*, red. M. BATESON, Miscellany II, 1st ser., Vol. 45, Edinburgh 1904, s. 31-43.
- SELLAR W.D.H., *A historical perspective*, [w:] *The Scottish legal tradition*, red. M.C. MESTON, W.D.H. SELLAR, Lord COOPER, Edinburgh 1991, s. 29-64.
- SELLAR W.D.H., *Law and lawyers*, [w:] *Oxford companion to Scottish history*, red. M. LYNCH, Oxford 2001, s. 382-385.
- SELLAR W.D.H., *Celtic law and Scots law: survival and integration*, «Scottish Studies» 29/1989, s. 1-27.
- SELLAR W.D.H., *Law and institutions, Gaelic*, [w:] *Oxford companion to Scottish history*, red. M. LYNCH, Oxford 2001, s. 381-382.
- SELLAR W.D.H., *Marriage, divorce and concubinage in Gaelic Scotland*, «Transactions of the Gaelic Society of Inverness» LI/1978-1980, s. 464-493.
- SELLAR D., *The family*, [w:] *A history of everyday life in medieval Scotland, 1000-1600*, red. E.J. COWAN, L. HENDERSON, Edinburgh 2011, s. 89-108.
- SELLAR W.D.H., *Forethocht felony, malice aforethought and the classification of homicide*, [w:] *Legal history in the making. Proceedings of the ninth British legal history conference, Glasgow 1989*, red. W.M. GORDON, T.D. FERGUS, London-Rio Grande 1991, s. 43-59.
- SIENKIEWICZ K., *Dziennik podróży po Anglii, 1820-1821*, Wrocław 1953.
- Six middle English romances*, red. M. MILLS, London 1973.
- SKENE W.F., *The Highlanders of Scotland: their origin, history and antiquities*, London 1837.
- STEIN P., *The influence of Roman law on the law of Scotland*, «Juridical Review» 75/1963, s. 205-245.
- STĘPKOWSKI A., *Kształtowanie się szkockiego systemu prawa prywatnego do końca XVIII wieku*, «Iuridica» 40/2002, s. 209-230.
- STĘPKOWSKI A., *Kształtowanie się mieszanego systemu szkockiego prawa prywatnego w XIX i XX wieku*, «Zeszyty Prawnicze» 2.1/2002, s. 57-92.
- SÓJKA-ZIELIŃSKA K., *Historia prawa*, Warszawa 2011.

- Tacitus on Britain and Germany. A new translation of the Agricola and the Germania*, przeł. H. MATTINGLY, Harmondsworth 1948.
- TAYLOR A., *Leges Scocie and the lawcodes of David I, William the Lion and Alexander II*, «The Scottish Historical Review» 88.226/2009, s. 207-288.
- TAYLOR A., *Crime without punishment: medieval Scottish law in comparative perspective*, [w:] *Legalism. Community and justice*, red. F. PIRIE, J. SCHEELE, Oxford 2014, s. 287-304.
- TAYLOR A., *The shape of the state in medieval Scotland, 1124-1290*, Oxford 2016.
- THOMSON S., *Mixed jurisdiction and the Scottish legal tradition: reconsidering the concept of mixture*, «Journal of Civil Law Studies» 7/2014, s. 51-91.
- Turgot. Life of Saint Margaret*, przeł. W. FORBES-LEITH, Edinburgh 1884.
- WALKER D.M., *A legal history of Scotland, I: The beginnings to A.D. 1286*, West Sussex 2007.
- Walter Bower. A history book for Scots: selections from Scotichronicon*, red. D. WATT, Edinburgh 2012.
- WHITAKER I., *Regal succession among the Dálriata*, «Ethnohistory» 23/4/1976, s. 343-363.
- WOŁODKIEWICZ W., *Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny*, Warszawa 1986.
- WOOLF A., *From Pictland to Alba, 789-1070*, Edinburgh 2007.
- WORMALD P., *Anglo-Saxon law and Scots law*, «The Scottish Historical Review» 88.2/2009, s. 192-206.
- WORMALD J.M., *Bloodfeud, kindred and government in early modern Scotland*, «Past and Present» 54/1980, s. 54-97.